

U ime Koalicije za REKOM,
NVO Otvoreni licej i Zelena mreža Vojvodine
organizuju
**Konsultacije sa lokalnom zajednicom
o inicijativi za osnivanje REKOM**

**Sombor, Skupština grada, Srbija
8. maj 2010.**

- 11:00 - 11:20 **Otvaranje skupa**
- 11: 20 – 12:00 **Potrebe i očekivanja lokalne zajednice u odnosu na prošlost**
Moderator: Gojko Mišković, Otvoreni licej, Sombor
- 12:00 – 13:00 **Zašto REKOM?**
Zsuzsanna Szerencses, Radio Free Europe, Novi Sad
- Dosadašnji tok konsultativnog procesa o modelu REKOM**
Sandra Orlović, Fond za humanitarno pravo, Beograd
- Dokumentarni film – Suočavanje sa prošlošću, iskustvo Maroka**
- 13:00 – 14:00 Pauza za ručak
- 14:00 – 17:00 **Diskusija o modelu REKOM:** mišljenja, predlozi i preporuke
Moderator: Sandra Orlović, Fond za humanitarno pravo, Beograd

Transkript audio zapisa

Gojko Mišković: Poštovani prijatelji, dame i gospodo, građani i građanke, imam zadovoljstvo u ime Koalicije za REKOM i lokalnog partnera Zelene mreže Vojvodine da vas pozdravim i najavim početak rada u konsultacijama Koalicije za REKOM koja se tiče reklo bi se suštine naših života, kako onog dela koji je već protekao, takođe i budućnosti koja ni u kom slučaju ne sme biti ovako komplikovana, teška i za podnošenje tegobna kao što je svakodnevni život. U nameri da ove konsultacije otvore zapravo pre svega lokalne teme, lokalne bele mrlje kojih mi zaista imamo i koje nas pritiskaju kao vodenični kamen,

zamoliću vas da u nastavku rada maksimalno doprinesete svojim sugestijama pre svega, primedbama, dopunama i da se i pri svakom od obraćanja predstavite zato što ideja Fonda za humanitarno pravo koji je u stvari *spiritus movens* REKOM-a je da se na ovaj način formira jedna potpuno kredibilna datoteka konkretnih izjava sa konkretnim idejama koja treba u završnoj fazi REKOM-a u stvari da dovede do formiranja pravog mehanizma za ispitivanje prošlosti, pomirenje, pa i tranzicionu pravdu u koji ulazimo vrlo nevoljno, sa zakašnjenjem ali se to u svakom slučaju mora desiti. Imam takođe zadovoljstvo da su se pozivu da pozdrave ovu sesiju REKOM-a odazvali i gospodin Branimir Bane Mitrović potpredsednik Skupštine Vojvodine i gospođa doktor Liljana Sokolova, načelnica Zapadnobačkog okruga, pa bih molio upravo tim redom, da kažu i daju svoj doprinos REKOM-u.

Branimir Mitrović: Meni nije teško da stojim ali kao advokat po profesiji volim da sam *ex cathedra*. Ništa, dragi prijatelji, uvaženi gosti, stvarno mi je neobično zadovoljstvo što sam danas ovde, ovo može da zvuči kao floskula i one uobičajene fraze na otvaranju kojekakvih skupova, međutim siguran sam i znam ukoliko iza nečega ovakvog stoji moj prijatelj i uvaženi kolega po više osnova, doktor Mišković, da ovo nije kojekakav skup nego upravo veoma značajan skup. Malo sam prelistao pre izvesnog vremena kad mi je dao Gile, dozvolićete mi da ga tako oslovljavam jer se znamo dugi niz godina, i shvatio da sam na jednom vrlo značajnom skupu i neobično mi je, ovo govorim od srca, zadovoljstvo da budem ovde prisutan, ne samo kao neko ko će u ime neke formalne vlasti iz Skupštine Vojvodine pozdraviti ovaj skup nego bih stvarno od srca pokušao da dam neki skroman doprinos svemu ovome što vi radite. Imao sam u proteklih nekoliko godina od kako se bavim intenzivnije političkim radom sreću da prisustvujem značajnim skupovima slične vrste ljudi udruženih u ideji da se na neki način spozna prava istina o svemu onome što se dešavalo u nedavnoj prošlosti, poput Igmanske inicijative i nekih drugih skupova. Koliko je težak put da se savladaju ti neki problemi možda mi je najveći pokazatelj bio pre par meseci, kada sam bio u Grožnjanu na poziv naših prijatelja i velikih aktivista ove vrste iz Hrvatske, bračnog para Galo, Mirjane i Igora, gde sam bio u prilici da saslušam mlade ljude, čak veoma mlade ljude, ljude koji su se gotovo rodili ili bili u vreme tih naših smutnih i groznih dešavanja i čuo neke stvari koje me i dalje drže u nekom strahu da mi, narod sa ovog područja, jako teško prihvatamo, ne krivicu na sebe, nego prihvatamo mogućnost da je neki njegov genus kriv za nešto što se dešavalo. To je meni bilo neverovatno da čujem mlade ljude od 18, 19 godina, 20 i tu negde, gde pričaju neverovatno ostrašćeno, kao da sam bio u nekim 90-tim godinama. Verujte, zaprepastio sam se zbog svega toga. Očekivao sam potpuno drugačiju situaciju. No, dao sam neki svoj doprinos i tamo, nešto sam pokušao da pričam, a još samo da vam kažem neke krucijalne stvari ili neki lajt motiv da vidim neki pokušaj svoj da doprinesem nekom, ne pomirenju, to je danas deplasirana reč, nego nekom razotkrivanju samog sebe. Ne jednom u svojim nastupima sam dao jednu kvalifikaciju mog naroda kao naroda koji je bolestan od bolesti ksenofobija. Ksenofobija je ukoliko se ne preduzmu neki koraci da se to izleči teška i užasna bolest koja dovodi gotovo sigurno do propasti genusa celog i stavljanja na neki način na marginu događaja, na marginu istorije. Ovaj skup, ne mogu da kažem ovaj okrugli sto, ovaj pravougaoni sto, siguran sam daće svoj doprinos ukoliko se vaše reči i naše reči ukoliko budu izgovorene ovde budu prenele u sredstvima informisanja, a sa zadovoljstvom primećujem da ih imamo ovde, doprineti da se ta grozna bolest koju je slobodno izgovaram ponovo, ksenofobija iskoreni. Ne leči se, vi to mnogo bolje znate od mene, nikakvim lekovima, leči se učenjem, upoznavanjem, putovanjem, druženjem i to je ono, i ovakvim skupovima gde ćemo bez imalo stida da se pogledamo u oči i kažemo da, to je neko uradio. To nisam ja uradio, ne pada mi na pamet ali je neko zloupotrebio to što je pripadnik nekog naroda da kaže to sam ja uradio u ime nekog naroda. Nisi uradio u ime tog naroda, to si zločinac, ti si idiot, to si čovek koga treba procesuirati, skloniti iz sredine, nisi u moje ime ništa uradio. Toliko za ovaj uvod, hteo sam na neki način da i sam sebe predstavim i kažem još jedanput, ukoliko prepoznate mogućnost nekog

mog doprinosa svemu ovome ja ću sa najvećim zadovoljstvom da ga dam. Hvala vam i želim uspeh ovom skupu i želim konačno da se REKOM zaokruži i da krene da deluje u onom pravcu u kome je sigurno namera bila da se krene. Hvala.

Liljana Sokolova: Dobar dan dragi i cenjeni gosti i domaćini. Zahvaljujem se kolegi doktoru Gojku Miškoviću koji me je povao na ove konsultacije i velika mi je čast da danas budem sa vama ovde, a zadovoljstvo da vas pozdravim ispred Zapadnobačkog upravnog okruga koji čine tri opštine, Apatin, Kula, Odžaci i grad Sombor. Ratovi koji su se desili dvadesetak godina unazad u našoj zemlji bivšoj i sadašnjoj koji su uključili naš okrug, pokazali su da je na žalost civilizacijski, čovek sa naših terena ne previše odmakao u svojoj evoluciji. U ovim ratovima je profitirao svako ko je ostao živ i svako kome rat nije zakucio na vrata. Ja sam intimno toliko priželjkivala da se desi ovo, na ovim terenima što se danas dešava u Somboru ili ovaj REKOM. Lično na svu sreću nisam uzela učešće u svim ovim ratovima u bilo kom smislu ali me svačija lična i kolektivna sudbina verujte, užasavala, pogotovo činjenica da je čovek na čoveka nasrtao krvoločno. To nikako nisam mogla da gledam i da pratim i naravno, kao i svi mi ovde sam jedva čekala da se iščupamo iz svega toga bilo kako. Međutim posledice su toliko evidentne i toliko i dalje prisutne. Na Kongresu u Banja Luci 2004. godine smo naročito raspravljali o ovome, zdravlja za sve, onda sam imala priliku da se neposredno suočim sa strahotama i komplikacijama svih tih ratova i tih zlodela na našim terenima. Ja vam čestitam što ste se formirali, čestitam vam na hrabrosti, čestitam vam na sveti i jako želim da se definiše istina na našim terenima, da se iznese javno, da se raspravlja o istini jer samo tako mogu da se izbace zlo i posledice zla koje nose pojedinci i ponavljam, kolektivi. Čestitam vam i želim da definišete istinu i da prosvetlite i naročito olakšate život onima koji su bili neposredni učesnici. Želim vam prijatan boravak u našem gradu. Hvala.

Gojko Mišković: Poštovani prijatelji, ono što prateći i bivajući dve godine uključen u rad REKOM-a koji je zapravo, reklo bi se, civilizacijski korektiv svega onoga neljudskog što smo imali prilike da doživimo i preživimo, mene je stalno, slušajući ove klasične stradalnike kao što su direktno porodice onih koji su u ratu poginuli ili teško ranjeni, prognani, izbegli, dobrovoljci ratova, mobilisani, stalno mi se nekako nametalo pitanje koje se nije jednostavno kristalisalo. I evo, praktično u mojoj trećoj godini učešća u radu REKOM-a i to posle skupa REKOM-a u Beogradu, u stvari shvatio sam da se kristališe jedna ideja, jedna serija ličnih razmišljanja koje te pojedinačne sudbine i ono što istoričari opisuju u maniru događajne istorije. Znači imate mnogo cifara, imate mnogi datuma, neke naizgled istorijske ličnosti iako je jasno da u ovim prljavim ratovima za jugoslovensko nasleđe istorijskih ličnosti u onom klasičnom pozitivističkom smislu nema jer svi su oni bili predmet istraga, dobar dao njih predmet ozbiljnih sudskih postupaka međunarodne pravde ali mi je stalno nedostajalo i tek sam praktično s početka ove godine spoznao da postoje toposi, lokaliteti, ljudi koji nisu obuhvaćeni tim radarom događaja ili istorije. Što se kaže ostali su nekako ispod radarskog snopa. I onda sam shvatio u stvari da živim u jednom takvom toposu, u jednoj takvoj sredini, a da je ta sredina deo jednog regionalnog lanca, regionalnog sistema, pre svega gradova u Vojvodini u kojima se desio i težak sukob unutar same zajednice. Reklo bi se čak da se tu desio i rat unutra, rat koji je razarao postojeću, u stvari u svim tim urbanim sredinama viševjekovni poredak stvari, viševjekovnu predvidivost i da ta vrsta urbicida u kojem izvanredni autori kao što su oni koje je pokupio Nebojša Popov u ediciji Srpska strana rata elem da slične te neispričane priče mogu da važe za sve urbane centre u Pokrajini. I naravno da sam onda, idući tom idejom, u stvari šta se nama desilo, to je bilo osnovno pitanje, počeo da beležim kao po karti malih, individualnih užasa situacije koje su bile zaista dramatično teške i koje i danas ostavljaju jedan prosto olovni trag na našim životima i na pre svega, perspektivi zajednice, urbane zajednice u kojoj živimo. Setio sam se na primer kako je izgledao i sam period priprema i buđenja naroda koji je sproveden na

antiustavan način od '88., pa do prvih pušaka koje su pukle u Baranji, Slavoniji i drugde, koji su ljudi tada imali glavnu reč, šta su izgovarali, šta su beležile novine, kako su mediji oblikovali i mesili moždane vijuge običnog sveta. Shvatio sam i da taj talas antibirokratske revokucije, ovde se bio privremeno zaustavio i u neku ruku obeležio Sombor kao jedan od punktuma gde se želeo braniti realni, legitimni poredak SFRJ i da je i ta tačka otpora i grupa ljudi koja je tako shvatala svoju poziciju vrlo brzo došla u fokus etničke čak netrpeljivosti i isključivanja, a da mi o tome znamo vrlo malo, parcijalno, skoro iz privatnih razgovora koje sa akterima tog i takvog institucionalnog otpora Miloševićevoju diktaturi zapravo imamo. To je sigurno element i postupak koji REKOM na lokalnom nivou treba da otvori i ja koristim priliku da upravo ponudim to moguće, katarktičko rešenje da se i ovom pitanju koje sam prvo pomenuo jasno i decidirano govori. Jer postoje dokumenti, postoje svedoci, dvadesetak godina od tada na ovamo, postoji još uvek i realna potreba da se premosti taj period koji je objašnjen i crnom i belom tehnikom ali između toga faktički nismo imali dovoljno materijala šta se zapravo dešavalo i desilo. Druga takođe vrlo bitna paradigma je činjenica da se 90-tih godina, pa do samog izbivanja oružanog sukoba, prvo u Hrvatskoj i u ovom gradu prvo formirala grupa ovih revolucionara jogurt tipa koji su svoj lokalni uspeh želeli da prošire preko granica tada postojećih republičkih entiteta. Pa su i odavde kretali razni emisari, mirotvorci sigurno ne, pa krenulo je posle toga i oružje, pa naravno kad oružje prikažete i u pozorišnoj predstavi u prvom činu, ta puška u trećem činu mora da opali. Slično tome mi smo imali ovde situaciju da je pod okriljem noći preko Dunava putovalo oružje, putovala je naravno i ta poruka pozorišna da se treći čin ima dogoditi, izvesno je sasvim da se o imenima i konkretnim inspiratorima, do 5. oktobra 2000. godine nije moglo govoriti. Mnogi koji su isprednjačili, pre svega mislim tu na primer Slavka Ćuruvije ali i mnogih drugih koji su takođe ostali u sivoj zoni nesećanja su platili zdravljem ili glavom pokušaj da se diktaturi stane na put. Međutim ono što je 5. odnosno 6. oktobar propustio za sve ove godine do sada, to je jasno iskazivanje želje da se napravi diskontinuitet sa institucionalnim zlom jer naravno, svi mi to osećamo, neki znaju i sa više činjenica, da su institucije ondašnje države, osamostaljene Srbije u stvari direktno imale u svojoj agendi destabilizaciju cele teritorije ex YU, pa sad gde to prođe gde ne, ali sigurno je da su rubna područja, naš grad je upravo to rubno područje, bila mesta direktnog subverzivnog delovanja. Mogu tako da kažem, mislim da bi i pravnici i advokati to prihvatili da je to u suštini subverzija praktično od onih ljudi koji su osporili važeći ustavni poredak. To se sve nas dramatično tiče ovde čak i danas. Naredna faza gde se takođe sreću desetine, ja bih rekao stotine pojedinačnih sudbina, to je faza deljenja oružja s ove strane Dunava i uniformi i vojnih knjižica u kojima piše "vojna vežba". To što se vojna vežba dešavala na kapiji Vukovara, u celoj Baranji na teritoriji Slavonije do grada Osijeka, pa i Vinkovaca, u zaleđu tih istih Vinkovaca to je priča u kojoj smo mnogi od nas, sad već u petoj deceniji imali nesreće da učestvujemo, ja mogu reći kao neko ko je taj poziv odbio ali je mene neki slučaj sačuvao, možda taj javni angažman od toga da budem i procesuiran. Vrlo bih voleo kada bi u toj atmosferi lokalne lustracije video ko je zapravo odlučivao o pojedinačnim sudbinama, pa i o mojoj. Ono što osećam je da su mnogi od donosioca odluka i danas u prilici da utiču na svakodnevicu, ovog puta kroz politički proces i kroz ovu ne baš uspelu varijantu višestranačja koje gaji Srbija. Bilo je naravno osim ovog reklo bi se očešavanja o ratnu dramu kako je ja naravno osećam iz svoga ugla, i daleko tragičnijih situacija. Naravno bilo je i mrtvih koji su vraćani kradomice sa vojne vežbe iz blata Vukovara, bila je situacija da ne-Srbi budu mobilisani u procentualno većem broju od Srba, pa da onda dolaze u priliku koji niko dobronameran čoveku ne poželi, a to je da pucaju, često na svoju rodbinu s druge strane Dunava koje je eto viševjekovni Panonski prostor rasejao tako da mogu postati čak i međusobne žrtve u jednom izazvanom bratoubilačkom ratu. O tim ljudima i o njihovim sudbinama, o njihovim tegobama, u jednom periodu sam kao lekar imao prilike da naravno svedočim. Dolazi mi u sećanje jedna od realnih mirotvornih inicijativa, sada vladajuće Demokratske stranke, realnih mirotvornih naravno, bilo je tih

fasadnih dosta ali ona realna je bila formiranje Odbora za pomoć žrtvama rata, u zagradi mobilizacije i tih je deset meseci u Beogradu bilo hiljade ljudi pred članovima tog odbora. Eto sebi u zaslugu ću pripisati da sam bio jedan od predlagača odluke koji je Glavni odbor tada u Novom Sadu i usvojio. Znači to je još jedan segment te pojedinačne sudbine ljudi koji su otišli u rat ili se od njega ogradili odlaskom u inostranstvo, to je često bio put ilegalaca kakvih, ili pak onih koji su za primer procesuirani, osuđeni na kazne zatvora, a za koje verujete, nisam znao uprkos činjenici što sam dugo godina, tih godina posebno, bio i aktivan na političkoj sceni. Tek sada saznajem za imena ljudi koji su mi i školski drugovi, koji su zbog verskih i moralnih ubeđenja procesuirani i osuđeni na kazne zatvora zbog odbijanja da uzmu oružje u ruke. Taj kanon futer kako su Nemci nazvali ljudsko meso, topovsko meso zapravo, u Prvom svetskom ratu je posle tih traumatičnih događaja na našim prostorima postao sam sebi težak. Mnogi od njih danas obijaju pragove i čekaonice Centara za socijalni rad, neki su predmet psihijatrijskog zbrinjavanja, mnogu su ostali samo teret i jad samo svojoj porodici. Oni takođe zaslužuju lokalni dijalog, lokalni uvid u činjenice, ljude i naravno postupke. Kao posledica pucanja one puške iz trećeg čina ovog našeg dens makabra panonskog, Sombor je postao i luka za zbrinjavanje osumnjičenika, pa i onih koji su u sudskim procesima osuđeni za ratne zločine. Dovoljno je pomenuti samo Slavka Dokmanovića koji je iz uništenog Vukovara kojeg je trebalo da zaštiti od ratnog ludila, postao ponosni vlasnik vile u Vojvođanskoj ulici, pa do našeg sugrađanina koji se tako štedro angažovao u Zvorniku da se tom gradu izmeni etnička struktura, da se sprovede ludi plan kartografa iz institucija iz Beograda, delimično iz Zagreba, pa se pitam, znajući tog čoveka lično, znamo ga manje više svi ali sada pravosnažno osuđen u prvom postupku na 12 godina za aktivno učešće u etničkom čišćenju Zvornika, kako je bilo moguće da se od naizgled mirnog i u običnim situacijama korektnog čoveka on pretvori u etničkog čistača. O tome je mnogi pre i naravno sa više merituma govorila Hannah Arendt ali mi očigledno postulate Hannah-e Arendt itekako imamo gde da primenimo u situaciji sredine u kojoj živimo. Takođe je zanimljivo pitanje da li osim zlosrećnog Dokmanovića, ovog našeg sugrađanina Popovića, post-petooktobarska Srbija može da se zapita kako je državljanstvo dobio i sada osumnjičeni u slučaju Pukanić, a to je Gavra Milovanović. Za mnoge je bila tajna, a i za mene prvih godina posle mirne reintegracije Baranje da je pomenuti Milovanović očigledno profesionalac visokog ranga u industriji smrti, sagradio kuću koja najviše liči na tvrđavu pored koje smo mnogi prošli odlazeći na primer u Monoštor. Kako je bilo moguće da on 2003. dobije i državljanstvo, treće državljanstvo, ovog puta državljanstvo Srbije, to sam čak i pitao tadašnjeg premijera, a dotadašnjeg ministra Živkovića, on je rekao pa ti puno pitaš, a i ne sećam se baš dobro da li sam se s tim slučajem upoznao. To je slučaj koji je nas u ovoj sredini sigurno opterećivao jer treba znati da ova pojedinačna imena nisu bila sama. Ako se zna da je više od 3.000 stanovnika opštine Zvornik prebačeno preko granice Srbije i Mađarske u prihvatni logor i centre u Mađarskoj i takvu vrstu logistike, to je 70 autobusa u ratno doba mora da prati i tim dobro motivisanih da tako kažem saradnika u uniformama i službama koje naravno brinu o bezbednosti, znači taj veliki transport u pogrešnom pravcu je prošao i ovom teritorijom. Zar je moguće da danas reformisana i apolitična policija i službe o tome nemaju šta da kažu? Ja bih voleo da progovore. Ako ni na koji drugi način, ovo je sada javni poziv, a uveren sam i znam da REKOM ovakve inicijative, a pogotovo Fond za humanitarno pravo drži kao svoju svetu dužnost. Osim ove trojice i njihove saradničke mreže, mreže jataka koje je takođe preseljena ovde, Sombor i okolina su dobili 20.000 izbeglica. 1996. godine je to bio zvanični podatak. Ako se zna da smo tada imali domicilnog stanovništva oko 100.000 i da se posle dolaska ovih nesrećnih ljudi u Somboru udvostručio broj nepismenih što je dokaz ogromnog mehaničkog pritiska koje je to doseljavanje donelo, u stvari to je socijalni pritisak zahvaljujući mehaničkom doseljavanju i sve moguće teškoće koje je taj dodatni broj nevoljnika preneo na socijalno iscrpljenu lokalnu zajednicu takođe se naravno u tom slučaju mora govoriti u potpunosti i tegobama i traumama domicilnog stanovništva. I na kraju, svi ovi fragmenti

dovode do jednog korolarija, do jednog rekao bih magistralnog zaključka, a to je da mi zapravo živimo u zoni urušenog urbaniteta. I to temeljno osakaćenog i svih ovih pravaca koje sam pokušao u ovom ličnom obraćanju nekako da iznesem pred vas. Uveren sam da ove teškoće koje sada već deset godina živimo, gde praktično više ne znamo ko bi zapravo bio s druge strane demarkacione linije i gde imamo posla sa jednom nedovršenom državom, jednom permislilnom vlašću, jednom ideologijom bez ideologije, da lokalna zajednica tu izvlači daleko najdeblji kraj i da smo svi, sasvim sigurno, takvim stanjem stvari dramatično izgubili do nivoa da verovatno ne možemo da pretpostavimo da li bi uz lustraciju, pravu tranzicionu pravdu po modelu Češke, mi danas bili u prilici da pomognemo Grčkoj delom svojih realnih deviznih rezervi ili da se plašimo da će naše devizne rezerve kada grčke banke odu u stečaj, takođe otići na pogrešnu stranu. Moglo bi se znači ići drugim putem ali koliko su građani Srbije Česi, toliko i Srbija danas liči na uspešni primer tranzicije, a to je Češka Republika. Ja bih vas prosto evo, zamolio da ovaj ne toliko strukturisani nego prosto unutrašnji neki vapaj koji sam tu izneo pred vama, on ima nesumnjivo karakteristike antropološkog pesimizma, tokom ove konsultacije, konsultacije REKOM-a zamenite možda nekim konstruktivnijim tonovima jer je u stvari cela ideja REKOM-a da se novim početkom ex YU prostora u Evropsku uniju uđe sa izraženim kvalitetima, a ne sa skrivanim manama. Hvala vam na pažnji. Ako dozvolite ja bih sada zamolio gospođu Zsuzsannu Szerencses da ona da svoj odgovor na jedno prosto pitanje, zašto REKOM.

Zsuzsanna Szerencses: Dobar dan, poštovanje, moje ime je Zsuzsanna Szerencses i namera mi je da o temi Zašto REKOM zapravo pokušam da plediram na vas da se založite i da podržite osnivanje REKOM-a dakle Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava na prostoru bivše Jugoslavije i da punim svojim bićem učestvujete u uobličavanju onoga što treba da bude metod funkcionisanja ove komisije i da sami predočite i date svoj doprinos onome što ova regionalna komisija treba da radi. Dakle važno je na samom početku da znamo jednu činjenicu. REKOM za sada ne postoji. Postoji Inicijativa za formiranje REKOM-a i postoji jedna izuzetno široka koalicija civilne sfere zapravo zemljama regiona okupljena oko ove ideje sa namerom da nakon zaista dugog u i obimnog konsultativnog procesa, sredinom iduće godine, plan je da 1. juna iduće godine uz milion potpisa podrške uobličeni i formirani, precizirani predlog modela REKOM-a preda parlamentima zemalja regiona i na taj način uz taj snažan civilni građanski pritisak privoli vlasti i političku elitu da donese odluku o formiranju takve regionalne komisije. Dužna sam možda da vam kažem da u ovih nameravanih, kratkih, par uvodnih reči, da ja ovde, iskreno rečeno baš ne predstavljam neku instituciju ili organizaciju, shvatite ovo više kao pojedinačni glas sada već srećom tolikih onih koji se zalažu i podržavaju osnivanje REKOM-a prosto iz uverenja da je to zapravo jedno duboko moralno pitanje i ako mene pitate, mislim da je ono što REKOM treba da predstavlja i što treba da radi i do čega treba da dovede zapravo predstavlja nužan preduslov da bi sva ova društva u post jugoslovenskim zemljama, dakle u zemljama regiona konačno mogla, rekla bih da stanu na put onoga što je etičnost i zrelost jednog društva. Sutra se upravo tačno navršava dve godine kako je Inicijativa za osnivanje REKOM-a ozvaničena. Dogodilo se to na konsultacijama u Podgorici sa udruženjima žrtava i veterana, na konsultacijama koje su do tog trenutka bile u toku već dve godine, o mogućim mehanizmima za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima. Dakle u trenutku formalizovanja ove inicijative, pre dve godine treba imati u vidu, mislim da samoj ideji daje posebnu težinu, da inicijativa zapravo potiče od onih koji su zapravo najviše stradali u ratovima na ex YU prostoru. Po toj inicijativi zadatak takve komisije je da sakupi i obelodani sve, dakle naglasak je na sve činjenice o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava na prostoru bivše Jugoslavije. Oko ove inicijative okupljena je u međuvremenu jedna imponantna i široka koalicija udruženja žrtava i civilnih organizacija koja se zalaže za njeno formiranje i koja tokom čitavog ovog perioda zapravo vodi široke javne konsultacije o onome što treba

da bude uobičajeno kao model funkcionisanja komisije, dakle o onome šta treba da je njen mandat, ciljevi, kako ona treba da izgleda. Dakle shvatite da je i ovaj današnji razgovor ovde zapravo prilika da i sami iznesete svoja očekivanja u odnosu na REKOM i naravno da je očekivanje da želimo pravdu i pravičnost. U ovom trenutku, ako se ne varam oko 750 različitih organizacija, udruženja žrtava, logoraša, porodica nestalih, veterana, različitih nevladinih organizacija, organizacija za ljudska prava, sve do pojedinaca koji su okupljeni oko ove ideje i koji vode široku debatu. Podsećam vas da je ovo zapravo i najšira i zapravo prva debata u regionu o onome što je bila prošlost. Čini mi se da bi slobodno mogli da prepoznamo da se ovde zapravo radi o jednoj širokoj civilnoj inicijativi u regionu koja je bez presedana i koja je prvi put otvorila toliko široku debatu o onome što je prošlost. Dakle šta je REKOM po toj ideji ljudi okupljenih u koaliciji? To je i upravo naglasak stavljam na to, to je jedna regionalna nezavisna komisija koja treba da sakupi, dokumentuje i javno saopšti ono što su činjenice kada je reč o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava, dakle koja treba da nam predoči šta se zbilja dogodilo. Najvažnije i ključno, ovo što je zapravo odrednica same komisije po ideji ove široke koalicije su dve stvari. Prva važna stvar je dakle da je to regionalna inicijativa jer su ljudi okupljeni oko nje duboko uvereni da nema jasne slike i ne može je biti o onome što se zbilja dogodilo, o prošlosti ako ona nema regionalni aspekt budući da je i ono što se događalo u ratovima imalo svoj regionalni aspekt. Ne može se prošlost naravno gledati samo sopstvenim očima jer to onda nije istorija, istorija prosto nije stvar koja je verodostojna slika o prošlosti ako je viđena samo sopstvenim očima, a ne i očima drugih i ako želimo odista objektivnu sliku onda je jasno da ona mora biti i viđenje prošlosti očima vlastitim ali i očima drugih. Ključna i krucijalna stvar oko koje je zapravo i srž same ideje je, pa ja bih rekla da je to i jedan preokret, a to je preokret u odnosu na žrtve ratnih zločina. Vrlo dobro znamo da su žrtve sve do danas i u svim zemljama regiona zapravo skrajnute, marginalizovane, one nisu, mada bi trebalo da budu u središtu pažnje, one su na margini. Ova inicijativa zapravo predstavlja preokret u tom smislu što žrtve stavlja u sam centar, one su bitne. Institucija javnih saslušanja u kojima će same žrtve moći da predoče šta im se zbilja dogodilo otuda predstavlja zaista središnju tačku ove inicijative. Na koji način pomislite mi saznajemo danas o našoj prošlosti? Saznajemo, dakle uvek imamo u vidu sve sredine u ovom regionu i tu nema razlika od države do države u ovom post jugoslovenskom prostoru. Dakle s jedne strane imamo interpretaciju ove prošlosti kao političku interpretaciju, s druge strane i naravno to je bez sumnje izuzetno važno su procesi utvrđivanja individualne krivične odgovornosti pred sudovima, bilo pred Haškim tribunalom, bilo pred domaćim sudovima. Da li se u tim procesima pomislite samo, dostiže pravda, da li se dostiže pravičnost ukoliko same žrtve nisu u središtu tog procesa? Žrtve su u našim i dosadašnjim interpretacijama prošlosti, a nadasve u političkim interpretacijama, one su po pravilu samo brojke, one su ilustracija. To nisu ljudi sa likom, to nisu ljudi sa imenom i prezimenom, sa svojim sudbinama, sa svojim patnjama. REKOM upravo želi da čuje te ljude ovog puta i to je suština njenog budućeg zamišljenog rada. Pomisliće mnogi, dobro, u redu i pred sudskim procesima žrtve su tu u statusu svedoka. Ali one na sudovima samo odgovaraju na pitanja. One su tu samo u službi da bi se dokazala krivica ili nevinost optuženih ali nisu tu da bi zaista same mogle da predoče šta im se zbilja dogodilo. Dakle ponovo podvlačim, to je ta suštinska i najznačajnija ideja u ovoj inicijativi. Zašto dakle REKOM? Zato što na taj način dobijamo mogućnost da se, čini mi se jednom zauvek stane na put lažima i manipulacijama, a na žalost tako čestim u interpretacijama prošlosti. Zato što na taj način dolazimo do jedne javne platforme da konačno zaista možemo da čujemo glas žrtve, da dođemo do nečeg što bi se moglo definisati kao registar žrtava. Na kraju, kroz takav rad bio bi to i dragocen doprinos i pomoć radu tužilaštava za ratne zločine. I na kraju ono što je suštinski i što je najvažnije. Na ovaj način dolazimo do onoga što je povratak dostojanstva žrtvama, ukazivanje poštovanja prema njima, a koje vrlo dobro znamo koliko nedostaje. Samo još par kratkih napomena, a kakav bi po toj inicijativi bi trebalo i kako je zamišljen REKOM. To je dakle komisija koja prvo treba da bude zvanična komisija,

dakle pomenula sam, treba da je osnuju vlade, odnosno parlamenti zemalja regiona. S druge strane ona treba da je apsolutno nezavisna u odnosu naravno na svoje osnivače. Treća odrednica da je regionalna i da je svojom suštinom fokusirana upravo na žrtve ratnih zločina. Ona treba da naravno bude telo koje ima određeno trajanje sa jasnim mandatom, zadatkom, koja se bavi počinjenim ratnim zločinima i kršenjima ljudskih prava u strogo definisanom vremenskom okviru. Dakle to bi bilo od 1991. do 2000. godine. To bi bilo telo koje bi organizovalo, a to se već i tokom svih ovih širokih skupova koji se u procesu javnih konsultacija i događa, dakle da organizuje takozvana javna saslušanja žrtava, da žrtve same govore o onome šta se zbilja dogodilo. Naravno da to treba da je vansudsko telo ali istražno, koje će kroz svoj rad uspevati da dolazi do dokaza i koje će naravno biti od velike pomoći i tužilaštvima za ratne zločine. Ono neće, po prirodi stvari moći da sudi ljudima ali će kroz dokumentovanje svega toga moći da imenuje krivce i odgovorne za zločine. I na kraju naravno razumno je i očekivati da će ta komisija moći da formuliše svoje različite preporuke. Za mene se kada sam rekla založiti se za tu ideju predstavlja zapravo čisto moralno pitanje kako ja vidim, postavilo i pitanje a šta je ono bez preteranih iluzija i može čovek da očekuje i od formiranja pre svega i nadasve funkcionisanje jedne takve komisije. Ja njen rad i ono što ona treba da dosegne i postigne doživljam kao garanciju, kao mogućnost da nam prošlost neće više moći da bude politički interpretirana na ovaj ili onaj ili treći način, da ona neće biti instrumentalizovana, da žrtve neće biti zaboravljene i marginalizovane, da nam prošlost neće biti podešavana i prilagođavana bilo politički, bilo nacionalno, da prosto može da se stavi tačka na manipulacije. Na taj način čini mi se, bez obzira što je zapravo bit funkcionisanja prošlost i ono što se zbilja dogodilo, zvuči čudno ali se meni čini da je ovo zapravo pravi način da napustimo prošlost. A napuštanje prošlosti može za razliku od onih slatkorečivih političkih misli o ubrzanom hodu ka evropskoj budućnosti, bez osvrtnja na ono što je bila prošlost, a ja duboko verujem da bez toga da saznamo šta se zbilja dogodilo i kako se zbilja dogodilo ne može, prosto da je nemoguće krenuti u takav hod ka budućnosti, dakle da ćemo dobijanjem ove jasne slike o onome što se zbilja dogodilo zapravo moći konačno zaista da napustimo prošlost i da se nadamo nečemu što je stabilna budućnost. Ja u čitavoj ovoj priči vidim i jednu sjajnu šansu da se poremeti nešto što bi bila javna percepcija ili pretežna, bez obzira o kojim zemljama regiona je reč kada je reč o ratovima na ex YU prostoru i o ratnim zločinima. Pomislite samo najčešće u toj javnoj percepciji vi zapravo imate ili politizaciju ili temu ljudi koji su počinili ratne zločine uz, vrlo dobro znamo, počesto i njihovo slavljenje kao heroje. Stavljanjem sudbine žrtava i sklapanjem ovakve jedne verodostojne slike o onome što se zbilja dogodilo, mislim da dobijamo šansu da sve ono što se zbilja dogodilo tokom ratnih sukoba u ovom regionu, posmatramo i doživljavamo iz jednog sasvim drugog ugla. Obično se posle velikih katastrofa grozničavo traga za crnim kutijama zato što one najpreciznije odaju podatke, činjenice, ono šta se zbilja i kako događalo tokom katastrofe, one su zapravo mogućnost da imamo jednu verodostojnu sliku. Ja ovu ideju odnosno ono do čega treba da dovede formiranje REKOM-a vidim zapravo kao jednu užasno važnu i dragocenu, upravo takvu veliku crnu kutiju koja treba da nam konačno kaže, a šta se zbilja dogodilo.

Sandra Orlović: Dobar dan svima, ja sam Sandra Orlović, dolazim iz Fonda za humanitarno pravo, verujem da Zsuzsanna svi znate tako da nije bilo potrebe da se ona i lično predstavi, šta radi i odakle dolazi ali pošto mene ne znate ja ću da kažem da sam rodnom iz Bosne i od 1999. godine živim u Beogradu, već pet godina radim u Fondu za humanitarno pravo, a tri godine radim zajedno sa svojim kolegama na stvaranju poimeničnog registra svih ubijenih, stradalih i nestalih na Kosovu od 1998. do kraja 2000. godine. Pošto je običaj na ovim sastancima da se svi učesnici predstave, možda ne ovako dugo kao ja ali imenom i prezimenom i organizacijom iz koje dolaze, ja ću pre nego što budem govorila o preporukama i zaključcima dodajem toka konsultativnog procesa, zamoliti svakog od vas da se predstavi. Evo Zsuzsanna.

Zsuzsanna Szerencses: Dakle ja sam Zsuzsanna Szerencses, slobodni novinar.

Dinko Gruhonjić: Dobar dan, Dinko Gruhonjić, novinar i član Koordinacijskog veća Koalicije za REKOM.

Miodrag Tepavac: Dobar dan, Miodrag Tepavac, zaposlen u Centru za socijalni rad ali danas ovde ne predstavljam tu instituciju.

Tihomir Petrović: Ja sam Tihomir Petrović, profesor na Pedagoškom fakultetu ovde u Somboru.

Velimir Stefanović: Velimir Stefanović iz APPS (Asocijacije poslodavaca i preduzetnika Srbije), ne predstavljam APPS danas nego dolazim u svoje ime.

Sava Brkić: Dobar dan, Sava Brkić, član Gradskog odbora Lige socijaldemokrata Vojvodine u Somboru.

Dušan Torbica: Dušan Torbica ispred Subotičke Agore, iz Subotice pri Otvorenom univerzitetu.

Dane Dozet: Dobar dan svima, ja sam Dane Dozet, dolazim iz opštine Bačka Topola, član sam Opštinskog veća, zadužen da međuregionalnu saradnju ali danas nisam u toj ulozi, ova tema me pre svega lično interesuje iz razloga što sam između ostalog i izbeglica i učesnik na svoju nesreću rata u Hrvatskoj 1991. godine pa još po neku godinu posle toga bavio sam se i humanitarnim radom, bavio sam se i bavim se radom u nevladinim organizacijama i tako dalje. Uglavnom mislim da se danas nalazim na pravom mestu. Hvala.

Anton Beck: Ja sam Anton Beck, sa dve strane sam došao, kao potpredsednik Nacionalnog saveta Nemaca za celu Srbiju i predstavnik jedne od većih humanitarnih organizacija u celoj Srbiji, to je Sent Gerhardt.

Istvan Virag: Dobar dan, ja sam Istvan Virag, glavni i odgovorni urednik novinsko izdavačke ustanove Dunataj koja izdaje list istog imena na mađarskom jeziku.

Maja Radu: Dobar dan, moje ime je Maja Radu, ja sam novinarka časopisa za medije Link i predstavnik nevladine organizacije SOopen.

Zlatko Romić: Dobar dan svima, ja sam Zlatko Romić novinar uredništva na hrvatskom radio Subotice i dopisnik Dnevnika iz Subotice ali ovde sam pre svega u lično ime.

Slaven Bačić: Slaven Bačić, advokat iz Subotice.

Jaroslav Pecnik: Jaroslav Pecnik, Evadeosko-teološki fakultet iz Osijeka.

Katica Pecnik: Katica Pecnik, pre svega dolazim u svoje osobno ime ali sam aktivista Centra za međuetnički dijalog iz Osijeka.

Marta Horvat Odri: Dobar dan želim, ja sam Marta Horvat, potpredsednik Demokratske zajednice Vojvođanskih Mađara, istovremeno sam i pomoćnik gradonačelnika grada Sombora ali sada prvenstveno u moje lično ime prisustvujem na ovom skupu.

Duško Medić: Dobar dan, ja sam Duško Medić iz Zelene mreže Vojvodina, ekološke organizacije iz Novog Sada, inače rodom sam i odrastao u Apatinu.

Olivera Radovanović: Radovanović Olivera, predsednik Upravnog odbora Zelene mreže Vojvodine, jedne od organizacija koje su u Koaliciji za REKOM, ujedno i danas smo domaćini ispred Koalicije za REKOM.

Milić Miljenović: Dobar dan, ja sam Milić Miljenović, šef dopisništva novosadskog Dnevnika u Somboru, u principu kao i većina mojih prethodnika ne predstavljam organizaciju, nego sam tu kao čovek koji radi svoj radni zadatak.

Branislav Hadži Bojanić: Dobar dan, ja sam Branislav Hadži Bojanić, ovde sam prvenstveno u svoje ime, a i u ime Otvorenog liceja naše zajedničke nevladine organizacije koja još uvek funkcioniše. Kao kolega Tepavac i ja radim u Centru za socijalni rad Sombora ali nisam u to ime došao.

Manda Prišing: Dobar dan, ja sam Manda Prišing, iz Sombora sam i ono što želim da kažem danas to je da sam mirovna aktivistkinja od 1993. godine, duboko u ovoj priči dugo vremena, a udruženje građana Ravangrad jeste organizacija kroz koju ostvarujemo naše ideje i ciljeve.

Ivan Prišing: Ja sam Ivan Prišing, organizacija Ravangrad iz Sombora, i Ravangrad je isto član Koalicije za REKOM.

Tivadar Farago: Tivadar Farago, novinar SOinfo portala.

Akoš Elvedi: Akoš Elvedi. Član Gradskog veća grada Sombora.

Žika Gojković: Dobar dan svima, moje ime je Žika Gojković, narodni poslanik u Republičkom parlamentu i potpredsednik Srpskog pokreta obnove. Zamolio sam gospodina Miškovića, iako nije po protokolu da ipak uzmem učešća pošto popodne moram da otputujem i da uzmem učešće bar u nekoliko rečenica, da se osvrnem na temu o kojoj danas govorimo. Jedna je deo mog ličnog iskustva i nadam se da bi bilo korisno za raspravu koja će se voditi. Ako to bude tako ja ću naravno biti srećan što sam dao neki doprinos. Ustauću da bih mogao da se obratim svima. Ja sam napravio nekoliko beležaka ovde slušajući izlaganja ljudi koji su danas ovde sa nama. Kao narodni poslanik, kao čovek koji se bavi politikom već dosta dugo s obzirom na godine koje imam uvek sam se trudio da jasno i iskreno govorim, pogotovo kada su u pitanju zločini i nepravde, da se odnosim sa poštovanjem i da se gde god mogu borim protiv toga i jasno govorim o tome da se takve stvari ne bi ponavljale. Neću govoriti dugo i, za početak želim reći da sam jedan od ljudi koji je na žalost učestvovao u ratu 1991. godine. Kao mlad vojnik sa 18 godina sam poslat na ratište, skoro šest meseci sam imao prilike da budem bukvalno na prvoj liniji i jedino na šta mogu biti ponosan je to da ni direktno ni indirektno nikome nisam naneo zlo. Učešće u tome ratu je nešto što svima nama, posebno mojoj generaciji ostaje kao nešto što ćemo nositi ceo život, a svaka druga alternativa je bila još veća šteta za našu porodicu, mogućnost manipulacije sa ljudima oko nas i ogromni problemi za ljude koji su nama dragi. Jedina stvar koja me je tada držala i

vodila je razmišljanje o četvorici mojih najboljih prijatelja iz detinjstva od kojih je jedan Hrvat, jedan Albanac, jedan Mađar i jedan Srbin. Svi oni su moje godište i svi oni su u to vreme bili na ratištu. Mislim da je ovde otvoreno nekoliko tema, u stvari kroz ovu temu mogu da se otvore mnoge priče, za druge teme verovatno i ovako dan danas ne bi bio dovoljan da se govori o svemu onome što je pratilo i ratove na teritoriji bivše Jugoslavije ali i ono što je pratilo dešavanja u Somboru kao gradu koji je uvek bio simbol multietničnosti ali na žalost koji je platio visoku cenu i za vreme i posle ratova u svemu onome što smo imali prilike da čujemo danas, a što znamo svi koji smo ovde prisutni, koji živimo u ovome gradu. Lično mislim da problem ne možemo posmatrati osvrćući se samo na period od početka rata do danas, mislim da je problem mnogo dublji, da problem potiče iz šezdesetogodišnje zastupljenosti komunizma u ovoj zemlji, jednog komunističkog nasleđa s kojim do sada nismo imali hrabrosti da se izborimo, zatrpavajući raznorazne probleme, boreći se za bratstvo i jedinstvo na jedan pogrešan način, a kulminacija svega ovoga je bio rat koji se vodio između bliskih ljudi koji su do tada mislili da predstavljaju ako ne istu porodicu, a ono jedan isti narod, sasvim sigurno. Nepostojanje želje da se raskine sa jednim takvim načinom razmišljanja, pa čak i posle 5. oktobra 2000. godine je vrlo jasan, ja ovo govorim kao član stranke, doduše male stranke koja je deo vladajuće koalicije i naravno ne bežim od odgovornosti koju je ponela i moja stranka i ja lično. Ali treba vrlo jasno reći da ove probleme nećemo moći rešiti ako ova država konačno ne pokaže želju da stvori pravnu državu, da se donese zakon ili sprovodi zakon o lustraciji, da se donesu sistemski zakoni, zakon o poreklu imovine, zakon o restituciji, zakoni o otvaranju dosijea, to je upravo ona crna kutija o kojoj ste govorili, makar je to moje mišljenje i nikakve probleme koji su se dešavali i koji će se dešavati ne smemo da zatrpavamo pod tepih. Mislim da Gavra o kome ste govorili, kojih još uvek ima u Somboru na žalost i nije on jedini je takođe deo jednog takvog nasleđa, jednog projekta države sa kojim država i dan danas želi da raskine. Reforma tajnih službi je takođe nešto što može doprineti da se ovaj problem o kojem danas govorimo bolje razume i da se pokaže želja da se taj problem rešava. Zadatak tih službi je naravno bio da se uvek uništavaju oni ljudi koji su jasno govorili, ljudi poput Slavka Ćuruvije, ljudi koji se nisu plašili posledica i ljudi koji su svom narodu želeli samo dobro. Možda ovo moje kazivanje i ono što želim da kažem nema neku posebnu nit ali mislim da su ovo stvari koje čak i ako su nabacane otvaraju priliku za jednu raspravu koja bi mogla da dovede do zaključaka koji bi naravno mogli da budu korisni za ono što će se desiti u budućnosti. Mi vrlo često govorimo o putu u Evropsku uniju ali je veliko pitanje da li je ovo društvo spremno. Mislim da najveći problem ovog društva u ovih 60, možda i 70 godina iza nas je nepostojanje želje za nacionalnim pomirenjem gde nacionalno pomirenje diktiraju isključivo stranke, a ne ljudi. I upravo jedan od ovih zakona koje sam pomenuo, zakon o restituciji je sjajan pokazatelj koliko u stvari ova zemlja ne želi nacionalno pomirenje. Ono što bih još istakao u ovom javljanju je možda nešto sa čime se neki drugi neće složiti, a to je da u svim ovim događajima vrlo često odigrava i mentalitet ljudi koji žive na prostoru gde su se desili i zločini ali i prostoru gde je trebalo da bude sasvim drugačija reakcija. Mislim da je to problem i u mome Somboru gde uglavnom čestiti i pošteni ljudi se sklanjaju po strani, a oni koji su bahati, galamdžije i kartaroši vrlo često zauzimaju vodeće pozicije i diktiraju sve ono što će se dešavati u budućnosti. Zbog toga mi ne možemo kriviti ljude koji su možda došli juče ili ne znam kada ovde, već isključivo možemo kriviti one koji su sa nama i koji se sklanjaju i to je nešto što moramo promeniti. Ovom prilikom želim reći da sam ponosan što je stranka kojoj pripadam čvrsto stala iza Deklaracije o Srebrenici, što čvrsto i jasno govori da zločinci poput Ratka Mladića, Radovana Karadžića treba da nađu svoje mesto tamo gde i jeste njihovo mesto, da heroji ni u kom slučaju ne mogu biti ljudi poput njih već oni koji su izgubili svoje najmilije, a da ni sami ne znaju zašto su ih poslali u rat. Hvala vam što ste imali razumevanja da saslušate ono što sam imao da kažem. Nisam imao čak ni nameru da se javljam ali ono što sam imao prilike da čujem u uvodnom govoru me je

nateralo na to. Još jednom se izvinjavam se što sam prekršio protokol i uzeo učešće na ovakav način. Hvala još jednom.

Gojko Mišković: Gojko Mišković, Zelena mreža Vojvodine i Otvoreni licej.

Sandra Orlović: Evo, posle kratkog odstupanja od protokola, ja nisam Slavica Đukić Dejanović, da oduzmem reč poslaniku, a nadala sam se da će poslanik da pomene ovu konkretnu inicijativu oko koje smo se danas ovde skupili ali nadam se da će se posle javiti za reč i dati neko svoje mišljenje u odnosu na Inicijativu za osnivanje regionalne komisije, moj zadatak jeste i ja ću se zaista truditi da budem što kraća, a da vam prenesem najvažnija mišljenja i zaključke učesnika ovog konsultativnog procesa. Konsultativni proces, evo da pokušam još malo da demistifikujem šta je to konsultativni proces, to je zapravo serija ovakvih sastanaka kao ovaj danas širom zemalja bivše Jugoslavije na kojima učesnici razgovaraju o tome kako bi ta buduća regionalna komisija trebalo da izgleda, čime bi trebalo da se bavi, o kojim kršenjima ljudskih prava bi trebalo da utvrđuje činjenice, kako bi se izabrali članovi te regionalne komisije, kakvu bi strukturu ona trebalo da ima i tako dalje. Evo da napomenem, ovaj današnji sastanak je 95-ti po redu i evo jedne digresije, verujem da se do sada ni jedne konsultacije nisu održale u lepšem ambijentu od ovoga. Ja ću vam sada dakle skrenuti pažnju da u toku ovog konsultativnog procesa postoje neka pitanja u pogledu kojih su učesnici, mogla bih reći, postigli jedan visok stepen saglasnosti. Recimo učesnici su zaista svi saglasni oko toga da bi ta buduća regionalna komisija trebalo da se bavi utvrđivanjem sudbine nestalih osoba. Podsetiću vas da u ovom trenutku na prostoru bivše Jugoslavije 16.000 osoba se još uvek vodi kao nestalo. Dakle 16.000 porodica još uvek traga za kostima svojih najbližih. Ova regionalna komisija, smatraju svi učesnici, trebalo bi da pomogne postojećim telima koja postoje u svim zemljama bivše Jugoslavije koja se bave ovim pitanjem, dakle da pomognu tim već ustanovljenim telima da dođu do informacije o masovnim grobnicama i mestima gde su pokopana tela tih osoba. Dalje, učesnici su takođe saglasni da bi ta regionalna komisija trebala da se bavi i da utvrđuje činjenice o masovnim ubistvima, o logorima, o silovanjima, dakle o svim krivičnim delima odnosno kršenjima međunarodnog humanitarnog prava, deportacijama i tako dalje. Ono o čemu se učesnici ovih konsultacija takođe slažu jeste da bi regionalna komisija trebalo da napravi popis svih logora i sabirnih centara ali uz jasnu definiciju šta je logor, šta je sabirni centar da bi se izbegle situacije kao što se dešavalo u Vojvodini u pogledu ovih logora koji su postojali tokom 1991. godine i 1992. godine za građane Republike Hrvatske. Da bi svako ko je bio zatočen na nekom mestu mogao da dođe i bez straha obeleži to mesto gde je proveo jedan težak period svog života. Ono oko čega se takođe učesnici konsultacija slažu jeste da bi REKOM, kao što je Žužana rekla, trebalo da organizuje javna slušanja, ispraviću Žužanu, ne saslušanja već slušanja žrtva. Baš suprotno od onoga što se dešava tokom suđenja za ratne zločine gde se žrtve saslušavaju, gde se raznim pitanjima, posebno od strane advokata odbrane vrlo često dovode u veoma traumatične situacije. Javna slušanja su, verujem da je neko od vas prisustvovao takvim slušanjima na regionalnim forumima koje je Koalicija za REKOM organizovala, dakle ta javna slušanja su zaista jedan neprepričljiv i veoma emotivan događaj u kome žrtve iznose svoje najdublje osećaje i sećanja o onome što se desilo za vreme rata. Dakle u konsultativnom procesu još uvek postoje neka otvorena pitanja u pogledu kojih postoje duboke dileme, da li će se komisija, recimo, baviti samo utvrđivanjem činjenica ili će se baviti i utvrđivanjem uzroka, dakle zbog čega se desilo ono što se desilo. I naravno, svako će na prvi pogled biti za to da se jednom za svagda odgovori na to šta je uzrok svega onog zla koje se desilo na prostoru naše bivše države ali uvek treba imati na umu da ako se REKOM-u da to ovlašćenje, ako mu se da u zadatak to da utvrđuje uzroke ratova tokom 90-tih, mora se imati na umu da se mora odrediti i vremenski period u kome će REKOM utvrđivati političke i istorijske uzroke onoga što se desilo. Pa tako dolazimo na jedan vrlo klizav teren gde učesnici predlažu, neko da je

to od smrti Josipa Broza Tita, neko predlaže da je to od kraja Drugog svetskog rata i onda naravno postoji i niz drugih predloga koji sežu daleko, daleko u prošlost. To je dakle jedno pitanje oko kojeg postoji veoma duboka rasprava u ovom konsultativnom procesu. Drugo vrlo važno pitanje oko kojeg ne postoji konsensus jeste kakav bi REKOM trebalo da ima odnos prema počinioćima. Preciznije, da li bi REKOM trebalo da ima ovlašćenja da preporuči odnosno da da amnestiju počinioćima ratnih zloćina i drugih teških kršenja ljudskih prava u situacijama kad oni REKOM-u ponude vrlo važne informacije o tim zloćinima, recimo lokacijama masovnih grobnica. Da li bi ako ne amnestiju, REKOM mogao da predloži smanjenje kazne počinioćima. To su dakle sve vrlo osetljiva pitanja, posebno za porodice ųrtvava koje nisu toliko, rekla bih negativne u tom smislu koji bi se mogao oćekivati iako bi se reklo da su one te koje ne mogu da daju oprost počinioćima. U konsultativnom procesu ćula su se mišljenja porodica ųrtava, posebno porodica nestalih koji kaųu da bi u nekoj meri bili spremni da daju neku vrstu oprosta onome ko bi im dao informaciju o tome recimo gde je pokopan njihov najbliųi ćlan porodice. Takoće ima pitanja oko kojih ne postoji još uvek sagalsnost ućesnika konsultacija o tome da li bi REKOM u tom nekom završnom izveštaju trebalo da imenuje poćinioće. Moųete da zamislite kakve bi konsekvence imalo da REKOM u tom svom završnom izveštaju imenuje konkretna lica na koje su ųrtve i druga dokumentacija ukazali da su poćinili zloćine ili duga teška kršenja ljudskih prava. Evo to su samo neka pitanja koja su se javila u toku procesa konsultacija. Ja bih vas u ovom drugom popodnevnom delu našeg sastanka zamolila da vi iznesete svoja mišljenja i preporuke u pogledu bilo kog pitanja, ne samo u odnosu na ono što sam vam ja rekla već i na druga pitanja. Recimo moųda o izboru ćlanova komisije, kako osigurati da ti ćlanovi komisije budu, iako imenovano od drųzave ali nezavisni od politićkih uticaja. Dakle postoje tu brojna pitanja i zaista vas molim da svako od vas sasvim slobodno razmišlja na ovu temu i iznese svoje mišljenje jer sva mišljenja koja ućesnici ovakvih konsultativnih sastanaka iznesu, upućuju se Ekspertskoj grupi za izradu modela regionalne komisije koja u ovom trenutku intenzivno radi na stvaranju nacрта te buduće regionalne komisije, iskljućivo dakle na bazi mišljenja koje ućesnici konsultacija izreknu na ovim konsultativnim sastancima. Planirano je da se finalni model regionalne komisije usvoji od strane Koalicije za REKOM na završnom regionalnom forumu ove godine u Sarajevu na mećunarodni Dan ljudskih prava 10. decembra i dakle taj model regionalne komisije će, kao što je ųuųana već rekla, sledeće godine 1. juna, zajedno sa milion potpisa graćana bivših republika Jugoslavije biti predata vladama u regionu, odnosno parlamentima sa zahtevom da sve drųzave naslednice bivše Jugoslavije osnuju regionalnu komisiju REKOM. Evo ja ću ovde stati, moųda malo da sa reći prećemo ma sliku, sad ćemo pogledati jedan kratak dokumentarni film o iskustvu u procesu suoćavanja sa prošloću u Maroku. Iako nam se moųe ćiniti da je Maroko jedna i kulturološki i geografski daleka zemlja od ove naše drųzave i drųzava u regionu, mislim da ima jako puno toga što moųemo naućiti i što nas moųe inspirisati u onome kroz šta su oni prošli. Hvala vam.

Dokumentarni film Suoćavanje sa prošloću, iskustvo Maroka

Sandra Orlović: Ovo je kraj zapravo, ono što smo videli je isećak iz jednog dokumentarnog filma koji se bavi komisijama za istinu i mi smo izdvojili samo ovaj deo koji se odnosi na komisiju Maroku. Ja vas sada pozivam na rućak, evo sada je 13.10h... evo Gojko će da kaųe detalje.

Gojko Mišковиć: Poštovani prijatelji, rućak smo organizovali u obliųnjem Domu ućenika, to je 150 metara od ove zgrade kroz park, oni koji ne znaju gde je, naravno tu smo mi somborci organizatori, pa ćemo naravno ići zajedno. Molim vas da i somborci i naši prijatelji gosti doću sa nama i naravno da za sat vremena, otprilike znaći u pola tri, nastavimo. U pola dva će realno biti posluųen rućak, fiziološki ga

je nemoguće utrpiti u sebe za pola sata. Znači 14.15h je realni rok jer ja sam javio da će u pola dva biti vreme kada će nam ga poslužiti. I naravno da ćemo gospodin Bojanić i ja onda isplatiti i obračunati putne troškove prijateljima koji su došli sa raznih bliskih strana.

Pauza za ručak

Sandra Orlović: Dobar dan. Evo počinjemo sa popodnevnom sesijom koja je predviđena za diskusiju, ja već imam prijavljenog govornika, odnosno diskutanta. Dinko Gruhonjić, Dinko izvoli.

Dinko Gruhonjić: Pa dobro, evo dobar dan još jednom, uvek je malo poteže razmišljati, a kamo li izgovarati rečenice nakon ručka ali da se probamo vratiti tamo gde smo stali. Videli smo dakle ovaj dokumentarni film o iskustvu Maroka kada je u pitanju komisija za istinu kako se to obično u žargonu kaže i ono što bih ja hteo da napomenem a čini mi se da su uvodničari propustili da kažu, ako se varam izvinjavam se, jeste da je budući REKOM zapravo prvo takvo iskustvo u istoriji civilizacije jer je reč o međudržavnoj komisiji dakle u koju bi trebalo da bude uključeno sedam država, znači za sada sedam država i jedna od skeptičnih ocena jeste da će to biti osnovni otežavajući faktor za REKOM pošto naravno procena je da ne postoji politička volja za suočavanju sa prošlošću. Čuli smo u uvodnim izlaganjima da su brojni zlikovci još uvek na slobodi, da su nam oni na kraju krajeva komšije. U Novom Sadu živim u sendviču na trećem spratu, na četvrtom se nalazi bivši major Užičkog korpusa, a ispod mene je jedna od perjanica ratno huškačkog novinarstva Radio televizije Novi Sad s početka 90-tih godine tako da eto živimo u dobrosusedskim odnosima. Ovaj gore je predsednik, ovaj major, ova je portparol ispod. Dakle šalu na stranu, naravno da je priča o REKOM-u izuzetno komplikovana ali ja u životu ja volim takve, kako bi neko nazvao utopističke ili možda donkihотовske misije pošto sam se do sada nekoliko puta uverio da nisu 68-maši bili toliko ljudi sa svojom parolom "Budimo realni, zahtevajmo nemoguće". Uostalom sad kad bi se pokušali prisetiti ta naša takozvana tranzicija i prvobitna akumulacija kapitala ide tako sporo kako ide, kad bismo se pokušali prisetiti standarda ljudskih prava koji su barem u Srbiji vladali s početka ove decenije shvatili bismo da su se stvari koliko toliko pomerile prema napred. Dakle do 10. decembra treba da se usvoji model REKOM-a i čitava poenta ovih konsultacija jeste da mi odnosno da vi pre svega kažete svoje stavove, pre svega o ovim spornim tačkama o kojima je Sandra govorila. Jednu od tih tačaka markirao je i gospodin Žika Gojković, narodni poslanik, on nije sad tu ali dobiće kao i svi učesnici ovog skupa transkript. **Dakle ta tačka jeste vrlo bitna za budući mandat REKOM-a a to je da li će se REKOM baviti samo činjenicama ili će utvrđivati i uzroke ratova. Moj stav je, naravno ne želeći apsolutno da prejudiciram vaš stav je da treba da se bavimo isključivo činjenicama o proteklim ratovima, dakle u tih deset krvavih godina pošto se plašim da bi nas rasprava o uzrocima odvela na jedan sporedni kolosek koji bi bio vrlo pogodan za široki spektar političkih manipulacija i da bi nas rasprava o uzrocima odvela najpre do Drugog svetskog rata, potom do Kosovskog boja, a zatim i do ameba. I da bi to bio izvanredan put za relativizaciju čitavog ovog projekta.** Što je naravno mnogima u interesu i tek će se pokazati kada krenemo, uslovno rečeno u agresivniju medijsku kampanju što se isto priprema. Dakle paralelno sa timom koji prikuplja ove preporuke i razmatra kako treba da izgleda budući model REKOM-a, postroji takozvani kreativni tim i medijski tim koji se bavi pripremom jedna zanimljive i po mom mišljenju vrlo prijemčive kampanje za čitav region, dakle za senzibilisanje javnog mnjenja za prihvatanje ove ideje. Žužana je govorila o tome zašto REKOM, tu možda samo nekoliko primera, kako mi, ja sam novinar, dakle kako mi novinari izveštavamo o suđenjima za ratne zločine, dakle apsolutno je vršilac radnje, dakle i glavni junak te priče

uvek onaj ko je optužen za ratne zločine. Neki dan sam uspeo da pročitam jedan izveštaj koji je prenela jedna naša agencija u kome je svedokinja na suđenju protiv Karadžića bila glavni junak i to je jedan od na žalost retkih primera kada glas svedoka uopšte dopire do javnosti ali već smo juče, ako se ne varam imali brejkig njus o tome kako su trojica muslimanskih osuđenika isprebijali Radislava Krstića, generala Vojske Republike Srpske koji služi zasluženu kaznu od 35 godina zatvora u Velikoj Britaniji za zločin genocida u Srebrenici. OK, ja nisam za kršenje prava zatvorenika i nisam za to da neko nekog tuče ali kako da vam kažem nije mi suza iz oka kanula zbog njega i nije mi jasno zbog čega tolika medijska pompa oko toga. To je po mom mišljenju na kraju krajeva za stranice crne hronike. Ali to nas opet vraća malo dalje u prošlost na čuvenu priču o Biljani Plavšić i o načinu na koji je ta gospođa dočekana u Beogradu i u Banja Luci i kako su to mediji ispratili i kako su naše kolege klečale, Bože me oprosti, ispred Biljane Plavšić i Milorada Dodika, sve u želji da dobiju neku ekskluzivnu izjavu od te gospođe koja ne da se nije pokajala nego je na kraju priznala da je varala Haški sud da bi dobila manju kaznu. E sad ta priča, ja govorim pre svega o medijima jer sam iz te branše, ta priča o tome da ratni zločini, da suočavanje sa prošlošću tema koju treba staviti adakta, da to nikog ne zanima, da na kraju krajeva to ne može biti komercijalno, da na kraju krajeva to ne može da dovede do povećanja gledanosti televizije, televizija je ovde i dalje najpopularniji mediji, da je to ne samo po mom mišljenju nego mogu to i da dokažem, običan jeftin izgovor, politički izgovor koji dolazi sa strane političkih mentora koji imaju užasan uticaj na vlasnike televizija, a ponekad su i sami vlasnici medija u Srbiji. Evo, imali smo primer ako se sećate ovde u Srbiji 2001. godine kada je Đinđićeva vlada odlučila da izruči Slobodana Miloševića Haškom tribunalu imali ste onu čuvenu priču o hladnjačama. Znaite *people*-metri su svi pokazivali da su dokumentarne emisije o Batajnici, o masovnoj grobnici u Batajnici i hladnjači bile apsolutno najgledanije u Srbiji. Imali smo potom priču u Škorpionima koja se vratila nepunu nedelju dana ako se ne varam, dakle onaj čuveni film o streljanju, ubijanju bošnjačkih mladića kod Trnova, kako da vam kažem, to je ružna reč ali to je bila najpopularnija, najgledanija emisija u Srbiji tih dana. Mi smo u Koaliciji nevladinih organizacija Građanska Vojvodina imali inicijativu o davanju imena jednom prolazu u centru Novog Sada po Srđanu Aleksiću iz Trebinja, mladiću koji je izgubio život tako što je branio svog komšiju Bošnjaka, pa su njega zatukli kundacima, posle toga je RTS čak snimio dokumentarni film koji se zvao Srđo i koji je repriziran ako se ne varam četiri ili pet puta, koji je imao neverovatnu gledanost, a vest koju sam ja pisao za Betu i koja je dakle bila preteča i te inicijative je bila preneti u svim regionalnim medijima. Ovo sve pričam zbog ove dimenzije da se REKOM u mom novinarskom skraćenom maniru, za mene zapravo zove komisija za žrtve i da je REKOM pre svega platforma za žrtve. I da me ne može niko ubediti da javna slušanje žrtava neće biti gledana, ja sam potpuno siguran da hoće. Kako ćemo mi sad obezbediti to je sad druga priča, kako ćemo skupiti milion potpisa i to je druga priča ali ja zaista verujem i potpuno sam ubeđen u to da ćemo uspeti jer ova inicijativa o REKOM-u traje već pune četiri godine i to je apsolutno najveća inicijativa civilnog društva na prostoru bivše Jugoslavije ikada, dakle bez premca i ukoliko jedna tako šarolika skupina kao što je Koalicija za REKOM u kojoj imate dakle udruženja, ljudsko pravaških udruženja, pa do udruženja žrtava branitelja, uspela da opstane četiri godine, mislim da je to dovoljan dokaz da imamo jedni zaista široku podršku unutar ne samo civilnog društva nego unutar celog regiona jer svi ljudi u ovom regionu osećaju da elementarna pravda nije zadovoljena, dakle da mi živimo u nepravdi. Po mom mišljenju homo sapiensu je svojstveno osećanje elementarne pravde, dakle nemoguće je živeti u ovolikoj količini nepravde i to je prosto nasušna potreba ljudi. Ja sad gledam recimo ovu divnu zgradu Županije i gledao sam ono prekrasno dvorište sa onim rastinjem koje Bog zna od kada datira i ovaj lepi grad Sombor odakle sam se oženio, to jest udao i ono što mi upada u oči, ja sam Sombor prvi put video 1989. godine, dakle pre 21 godine, Sombor 1989. i Sombor 2000., ne liče ni najmanje, ja se izvinjavam Somborcima ali to nije samo sudbina Sombora. Meni Sombor danas nalikuje na grad koji je, kako bih rekao uhapšen,

koji stoji u vremenu i prostoru, koji je pušten zubu vremena, pa gledam kakva je fasada Županije iznutra, pa kako ono rastinje nije baš tako uredno kako je nekad bilo i to je prosto cena koju mi plaćamo toj činjenici i toj šupljoj priči, moram reći domaćih političara da zašto da gledamo u prošlost kad treba da se okrenemo svetloj budućnosti. Postoji na žalost, po njih na žalost, neka viša zakonitost koja kaže da nema okretanja ka budućnosti dok se stvari ne svedu, dok se ne podvuče linija. Tako da moje razmišljanje o REKOM-u ide u tom pravcu da po prvi put u istoriji ovih prostora treba da prikupimo činjenice o žrtvama, kad to kažem mislim na imena i prezimena tih ljudi koji su stradali, način na koji su stradali, da konačno saznamo za sudbinu, pazite, znači 10 godina posle Kosovskog rata mi imamo još 16.000 nestalih ljudi. Sad zamislite koliko unesrećenih porodica ima koje okolo tumaraju i ne mogu da se smire dok ne nađu kosti svojih najmilijih. I zbog toga sam siguran, s obzirom da je zločin bio tolikih razmera, da toliko žrtava ima, i onih što su stradali, a i onih što su indirektno stradali da ćemo mi apsolutno dobiti podršku uprkos nedostatku kako se to kaže, političke volje. Jer na kraju krajeva političari zavise od istih tih ljudi. I na nama je da svako u svojoj sredini, koliko god je to moguće zapravo senzibilije sve one koji su pre svega dobronamerni prema ovoj inicijativi da se uključe i verovatno ću zvučati patetično ali i kao otac dvoje dece i kao čovek koji je 1991. godine doživeo strahoviti slom iluzija koje je do tada imao, kao čovek koji je na kraju krajeva iz partizanske porodice i koji je nakon izvesnog vremena bio spreman da prizna da je odrastao uz crno belu sliku sveta i da zapravo nikad nisam tačno ni znao šta se zapravo desilo u Drugom svetskom ratu i kao čovek koji je zbog toga svestan da moji drugari koji možda nisu bili iz partizanskih familija bili traumatizovani zbog toga i da su im njihove dede i očevi pričali drugu verziju istorije i kao čovek koji je svestan i potpuno ubeđen da je upravo to, dakle sve te nagomilane traume, ne samo iz Drugog svetskog rata nego iz onih ranijih vremena tako lako rasplamsalo požar u bivšoj Jugoslaviji, ja jednostavno ne želim da se to ponovi mojoj deci. Ja ću stvarno što se mene tiče, što se tiče organizacije koju predstavljam učiniti sve da im se to ne ponovi. Neće biti dovoljno to što mi vaspitavamo decu i što je mom sinu, IV osnovne, prošle godine kad mi je doneo knjigu iz, kako se to zove, svet oko nas ili nešto slično gde ima jedno parče istorije i gde se istorija Drugog svetskog rata prikazuje kao istorija dva gerilska pokreta od kojih je jedan predvodio Draža Mihalović koji je prikazan kao junak broj jedan, a drugi Josip Broz Tito i onda ja svom sinu Davidu kažem, slušaj sine, to što piše da sad ne psujem ovde, dakle glupost, sad ću ti ja ispričati kako to stvarno jeste bilo, a ti u školi sine, sad pazite ovog roditeljskog licemerja, odgovaraj tako kako u knjizi piše. Znači sada se mi nalazimo u istoj situaciji u kojoj su se nalazila neka druga deca nakon Drugog svetskog rata. I šta sad, ja treba da cupkam svoje dete na kolenu kao što su oni cupkali i da ga zadojim novom mržnjom. Dakle to kućno vaspitanje nam neće ništa pomoći. Apsolutno, i toga moramo biti svesni, da ukoliko ne uradimo nešto na ozdravljenju društva, džaba će nam biti ta naša mala sitna ostrva i naš ponos što su nam deca pametna i razumeju stvari bolje od ostalih jer će većina njih, uključujući i našu decu, biti duboko traumatizovana. Dakle apsolutno se zalažem za osnivanje REKOM-a da potpuno u istoriji ovih prostora ne guramo stvari pod tepih, da utvrdimo činjenice, da imenujemo počiniocima, da imenujemo žrtve i da onda prepustimo to dalje istoričarima. Jer ako ovako stvari ostanu, ako se ne varam Sandra ispravi me, do 2020. biće procesuirano nekih 2.000 i kusur... 500, 600, plus ovo što su do sada procesuirali, ukupno. Bile su neke optimističke prognoze oko 2.000. Dobro. A sada pazite, znači 2.000 ljudi će biti u najboljem slučaju procesuirano za zločine za... koliko ljudi je ovde poginulo? 130.000 ubijenih, milioni raseljenih, desetina hiljada obogaljenih, hiljade silovanih i tako dalje. Da, i obogaćenih. To će značiti da će naša deca živeti u jednom okruženju koje će biti gore od ovog u kojem ja sada živim, između majora i bivšeg novinara i ja prosto ne želim to svojoj deci i mislim da smo mi u stanju to da uradimo i da pomerimo stvari. Na kraju krajeva uvek je pametna i hrabra manjina gurala svet napred, a ne pučina. Eto. Hvala vam.

Sandra Orlović: Hvala Dinko. Pre nego što dam reč profesoru Pecniku, želim samo dve napomene da vam kažem. U vašem materijalu postoji ovaj papir na kome piše mandat REKOM-a i to je zapravo pregled, hajde da kažem još otvorenih pitanja koja se tiču mandata REKOM-a i to je jedna dobra polazna osnova za razmišljanje, za diskusiju. Upućujem vas da samo preletite kroz ovaj papir i možda će vas inspirisati za neku preporuku ili vaše mišljenje. Takođe želim da vam napomenem da u vašem materijalu postoji ova brošurica, na kraju brošurice postoji pristupnica Koaliciji za REKOM, pa evo pozivam vas, ako nakon ovih par sati provedenih danas zajedno smatrate ovu ideju o osnivanju regionalne komisije dovoljno vrednom i važnom i verujete da je to zaista vredno našeg truda zajedničkog, pozivam vas da potišete pristupnicu. Ukoliko imate ovlašćenje da tu pristupnicu potišete u ime organizacije onda to učinite u ime organizacije, a ako ne onda možete i kao pojedinac odnosno kao pojedinica. Sada dajem reč gospodinu Pecniku, a moja koleginica Tijana će da odnese mikrofon.

Jaroslav Pecnik: Ja ću nastojati da budem što kraći i da naravno drugi dođu na red ali budući da sam jedini koji nije iz Srbije, ovde gost onda uz ovu Srpsku stranu rata koju ste vi napisali odnosno Nebojša Popov napisao sa svojim suradnicima i izdao kao knjigu koja je bila promovirana i u Osijeku, mislim da bi bilo dobro da i Hrvati konačno napišu svoju hrvatsku stranu rata. Ja ću dati jedan mali prilog tog viđenja. Naravno neću praviti neku povjesnu rekapitulaciju nego naprosto iz neke male lokalne sredine, a zapravo je lokalna sredina u pitanju, pokušati nešto o tomu reći. Prije toga samo jednu rečenicu. Ja sam 13, 14 godina bio član Hrvatskog Helsinškog odbora za ljudska prava, no unazad godinu dana zbog nepremostivih razlika u mišljenju, naša veza, naš brak kako se to kaže je razvrgnut. Naprosto bojim se da ovo što se sada radi na način kako se radi i da se zapravo kreće od istraživanja blajburških žrtava, a sve druge se zaboravljaju ili se stavljaju u drugi plan, mislim da to nije najbolji put i način. To je možda put da Helsinški odbor u Zagrebu preživi ali to nije put da se rešavaju problemi koji stoje pred odborom. No, nekoliko riječi kad se govori o mandatu komisije, kriterijima za izbor članova i tako. Budući da sam živio jako duže u socijalizmu nego u kapitalizmu onda ja se sećam da su partijski ljudi znali reći da je pitanje revolucije pitanje organizacije i pitanje kadrova. **Ako se očekuju jake nestranačke osobe neovisne o politici a država ih imenuje, to je naprosto nemoguća misija. Kako će to? Ja ne poznajem u Hrvatskoj jednoga čovjeka koji na taj način može funkcionirati i koji funkcionira. Nakon dugog razmišljanja bih mogao naći dvoje, troje ljudi ako ih ima. To će biti jedna nepremostiva prepreka, kako to naći. Možda je neka vrsta bosanskog modela koji se nije pokazao efikasnim, povjerenik neki međunarodni, revizor koji bi tu bio i na neki način pokušao pomiriti nepremostive rezlike koje će se javiti u tumačenju ovoga što govorimo, odnos prema počiniocima zločina.** Ja ću samo podsjetiti bez da naravno ulazim u povijest, uzmite primjer Tito. Sad je 30 godina smrti Titove, budući da čitam hrvatski tisak ili srpsku štampu intenzivno onda vidim da je on i hrvatožder i srbožder. U Hrvatskoj je on izdajnik hrvatskog naroda, u Srbije je on najveći protivnik Srbije, on je Srbiju zavio u crno. Šta je istina, teško je. Uzmimo Jasenovac. Koliko žrtava ima u Jasenovcu. Kažu ljudi reci mi koju knjigu čitaš, pa ću ti reći ko si. Reci mi koliko je žrtava u Jasenovcu ili Blajburgu, pa ću reći ko si otprilike. Ako si preko milion, onda si Bulajić Milan, ako si 20.000 onda si Tuđman. Znači hoću reći to je vrlo teško odrediti taj odnos prema zločinima jer se postavlja pitanje i kriterija i neke vizure iz koje polazite. E sada ja bih nešto o toj vizuri osječkoj, mojoj lokalnoj jer tamo živim. Isto to je grad koji propada i koji je propao kao i Sombor, čini mi se da Subotica nije toliko, meni se barem tako čini, možda griješim. E sad ja bih samo nešto kratko rekao o tome. Znači kad određujemo taj odnos prema počiniteljima zločina moramo imati nešto u vidu. Moramo imati ne samo taj međunarodni kontekst, da sad ne pričam, svi znamo to, nema potrebe ponavljati ali svaki taj zločin i svaka ta situacija ima neke svoje specifičnosti. Jedna od specifičnosti Osijeka je ta da je to najveća hrvatska urbana sredina koja je bila izložena preko godinu dana intenzivnom granatiranju. To je bio grad koji je bio opkoljen i koji, hajde da budemo poštene, da je

JNA htjela osvojiti Osijek, Osijek bi bio osvojen. Te priče naših domoljuba kako su oni odbranili grad, svaka čast svim koji su branili, da sad ne budem krivo shvaćen ali činjenica da taj grad bi pao, tu uopće nema nikakve dileme. Na koncu u jednom vremenu u studenom iliti novembru 1991. godine u Osijeku je bilo oko 10.000 stanovnika, znači grad koji je imao 120.000 u to vrijeme je imao 10.000. Po čemu se to zna? Po tome kako se prodaje kruh, koliko se kruha prodavalo. Ili su ljudi prestali naglo jesti kruh ili je stvarno bilo toliko ljudi u to vrijeme tamo. Prema tome to je ta priča. Priča o tome kako je Glavaš branio grad... to je priča za malu djecu. Na kraju kako je veliki pokazao je sada. Kad je došlo stani pani, lijepo je čovjek zbrisao u Bosnu i Hercegovinu, ali to je posebna priča i naš ministar Šimonović i uopće priča o tome kako će se suditi, to je dogovor koji je sklopljen Hrvatska, Srbija, Bosna i Hercegovina... e sad čujem navodno će biti nova mini suđenja zapravo. Drugim riječima kad presuda Glavašu postane pravomoćna on neće automatizmom kako reče Šimonović koji je sada promoviran u pomoćnika državnog tajnika, pa u Hrvatskoj slavimo kao da smo pobedili Srbiju u nogometu... Mi možemo izgubiti od koga god hoćemo ali Srbiju dobiti u nogometu, vaterpolu i košarci to nema slađe. Pretpostavljam da je u Srbiji isto tako. Možemo izgubiti ali od Hrvata nema šanse da izgubimo. Znači da taj čovek koji ima neki intelektualni pedigre, ne može mu se poreći, na koncu neki status i sve to, one naprosto lagao javnost jer je rekao neki dan u novinama da zapravo neće biti Glavaš odmah stavljen u zatvor ni slični njemu nego će se zapravo organizirati neka vrsta, ja to nisam najbolje shvatio, nisam pravnik ali neka varijanta mini suđenja, pa će se onda na neki način možda potvrditi ali možda i smanjiti kazna. Kad se novinar usudio u našim neovisnim medijima priupitati kritički, to niste govorili, rekao je pa eto to je veliki iskorak. Znači preskočio je zapravo pitanje. Zašto se lagalo, ne znamo ali i to je priča o tome kako ćemo se odnositi prema prošlosti. No u svakom slučaju u tom granatiranju Osijeka koje je bilo neselektivno, Knin nije bio neselektivno gađan kako se govori jer Knin dosta, ja nisam siguran oni koji će braniti Zagreb ili bilo koji grad ali u odnosu na Osijek, Knin je treća priča. U Osijeku je poginulo neslužbeno preko 1.000 ljudi, verovatno nešto manje, malo je to propaganda... mi sa brojkama volimo pretjerivati, to nam je valjda nacionalna bolest, ako je nešto 10 onda je 100, onda vremenom naraste i do 1.000 ali ovdje je bilo mrtvih negde oko 700 i tu uglavnom civila ubijenih u Osijeku. E sada ako imate jednu takvu situaciju onda naravno imate i određene animozitete koji dominiraju tim gradom. Naravno postoji jedna pretpovijest. Pretpovijest je ta da je Osijek multikulturalan, multinacionalan, multikonfesionalan i tako dalje i kako su nestajali Njemci, Židovi, Srbi, taj Osijek propada jer on može funkcionirati samo tako kako je naučio, takvo je njegovo jezgro, supstanca. Što postaje uniformiraniji, to postaje manje vrijedan, manje svoj na neki način. Ali grad je jači, urbana cjelina je jača od kolonizatora i oni se ipak domesticiraju ali prođe generacija i ožiljci ostaju. To autobus ti ožiljci o kojima govorimo, koje REKOM treba, neću rijeći izliječiti ali treba zabilježiti da se više možda ne bi ponovili. Ja sam vjerovao da se neće ponoviti, da rata više nikad ne može biti na ovim prostorima, ne da sam debelo pogriješio nego sam bio u velikoj zabludi. Prema tome niko ne garantira da rata neće ponovo biti. Uzmite ovaj mađarski nesretni Jobik što radi, pa to nisu stvari koje su naivne, one se možda čine naivne i smiješne kada počinju ali kasnije zapravo ta komedija prerasta u tragediju, to je problem. E sad da se vratim na ovaj Osijek. Znači Osijek kao takav grad je više izložen nacionalnim, bolje rečeno nacionalističkim tendencijama nego li gradovi kao što je recimo Varaždin. U Varaždinu vi sasvim drugačije možete govoriti o ovom problemu i naići ćete na daleko veće razumijevanje i konsensus oko toga. Tamo su Hrvati i tamo su većinom normalni Hrvati, nisu izravno bili involvirani u rat, razumijete. I naravno da onaj tko nije nikoga izgubio može daleko opuštenije govoriti o tome nego neko tko je izgubio nekoga. A u Osijeku je veliki broj ljudi izgubio nekoga. E sad naravno da tu postoji problem etničkog čišćenja koje se u Osijeku evidentno vidi. Osijek je nekada u sastavu grada imao 18 posto Srba, ako se ne varam a u sastavu općine Osijek što je otprilike danas razina Županije osječko baranjske negdje oko 21 posto Srba. Oni su prepolovljeni. Ti Srbi nisu otišli zato što su htjeli otići. Neki su htjeli,

budimo otvoreni, bilo je Srba koji su naprosto htjeli veliku Srbiju ili što se htjelo i dobro, kad je taj san propao oni su otišli. Ali najveći broj ljudi je otišao zato što se uplašio, a nije se uplašio bez razloga nego su te nacionalističke horde, domaće snage, divljale. A nisu divljale bez razloga nego su divljale zato što im je politika to omogućavala. Ako pogledate Osijek koji je to grad, šta je on dao hrvatskoj politici od 1990. godine na ovamo, ja ću samo neka imena spomenuti, mislim da će vam biti sve jasno zašto se u Osijeku to zbivalo. Glavaš, Šeks, Kramarić, Vekić, ministar unutrašnjih poslova, Olujić bivši šef SIS-a odnosno tajne službe i javni tužitelj, onda Đapić, malo malo, pa mjeri kukuruz rukom, diže ruku u zrak, naravno onda više nije slijedbanik Ante Pavelića, skida sliku sa zida ali zato svi oblače crne košulje, slučajno eto ljudi vole crnu boju, pa onda javno se slikaju... znači poruke za koje normalno čovjek zna o čemu se radi ali svi se prave blesavi. Ne svi, velika većina ljudi se pravi blesava, ne želi to zabilježiti i na koncu, čak dapače, imaju potporu jednu veliku. Većinsko stanovništvo je uvijek pragmatično, uvijek je ravnodušno, ako ne diraš mene, dobro, znamo mi sve, pustimo to. Ali jedna glasna manjina i to dobro organizirana manjina, kako da kažem, manjina sa dobrom potporom državnih vlasti i radi to što radi, a onda iz dana u dan vi to indoktrinirate kako se to kaže socijalistički jel', onda to postane istina. I sad je istina da je Glavaš branio grad. E sad tu je problem i za REKOM, da li je to bio građanski rat ili je bila agresija, tu se moramo dogovoriti. Jer iz te pozicije moramo onda znati o čemu govorimo, kako ćemo te žrtve definirati. Naravno da za onog ko je poginuo to je potpuno irelevantno ali za nas koji živimo mi moramo znati sa koje pozicije polazimo. Ja sam sklon nekom kompromsinom rješenju, da je to bilo i jedno i drugo, da je bilo sigurno elemenata građanskog rata ali je bilo elemenata, hoćemo nećemo, bilo je elemenata agresije. Jer pazite, najbanalnije, onaj film Ničija zemlja, svi smo ga gledali. Ko je uzeo prvi pušku? Taj je odgovoran. Ako to znamo možemo se složiti oko toga da se Hrvati imaju čega stidjeti. Ustaških zločina se moraju stidjeti cijeloga života i to se ničim ne može saprati. Ali to moraju oni sami pristati i oni sami prestat, kako da kažem, Jasenovac pravdati Blajburgom. To je njihov problem i ja vjerujem da će doći vrijeme kada će to biti većinsko mišljenje ali na žalost nije to većinsko mišljenje. Da je to zapravo velika sramota, da to nije nikakav hrvatska vojska, partizani su zapravo bili hrvatska vojske, i hrvatska vojska. E, da ne otvaram drugu diskusiju, ali Srbi se takođe moraju, kad kažem Srbi, naravno ne mislim, ali građani Srbije se takođe moraju stidjeti za ono što je načinjeno 1991. godine jer pazite, netko je za taj Vukovar i tu Srebrenicu odgovoran, a odgovorni smo svi mi na neki način, ja ću i sebe svrstati, bez obzira što sam govorio onda kad drugi možda nisu ali činjenica je da nismo bili dovoljno glasni ili nismo imali dovoljno hrabrosti da o tome preglasno govorimo. Ta Srebrenica se dogodila, taj Vukovar se dogodio i u tom smislu moramo insistirati da svako prizna svoj dio krivice. Ono što kaže Matvejević, to mi se sviđalo, zgodna je to rečenica, kaže kad govorite o našim stvarima, o Titu, nacionalizmu, socijalizmu, o svim ovim izmima onda se mi uvijek nalazimo između izdaje i uvrede. Izdaja je utoliko što govorimo o sebi mi izdajemo sami sebe, mi smo izdajnici u vlastitim redovima, tako nas se tretira. Ja znam u Osijeku kad sam išao na HHO, jedini član HHO na milion stanovnika. Ma izdajica. Moje ime u Hrvatskoj je Srboljub, ja sam Srboljub tamo za njih. Ja mislim da nisam nikakav srboljub nego sve ljude tretiram na način kako ih treba tretirati. Možda imam tu sreću što nisam Hrvat, ja sam Slovak ali mi je žena Hrvatica, pa me ona stalno ispravlja, stalno me tjera u red. Naravno malo se šalim ali hoću reći da ta neka većinska pozicija ne smije biti pozicija ravnodušnosti, mora biti jedna aktivna pozicija. E tu je zadaća REKOM-a. Naravno žrtve, sve to treba popisati da se ne ponovi ali šta je garant da se neće ponoviti, ko nama uopšte može biti garant? Ali više je to preventivna funkcija, a to je da se kaže ljudi, upamet se dajte, vidite što je bilo i to se može ponoviti. Možda sam na kraju bez nekog reda, ja sam si tu naparvio šte ću govoriti ali to vam je profesorska mana, ja krenem jedno, odem na drugo, studenti sretni, ništa ne slušaju i gotovo. Hvala.

Sandra Orlović: Hvala profesore. Ja hoću samo pre nego što dam reč gospodinu Prišingu da vas zamolim da se ako možemo fokusiramo i da ako možemo da zamislimo da evo, ta komisija treba da počne da funkcioniše sutra i treba da počne da istražuje zločine i druga kršenja ljudska prava, šta bi vi kao neko ko je eto intimno veoma zainteresovan i veoma mu je stalo da se ta prošlost razreši, šta bi vi preporučili, čime ta komisija da se bavi? Dakle, fokusirajte svoju pažnju na to jer ovo je mesto i ovo je prilika da kažete svoje mišljenje i ovo zapravo i jeste proces u kome taj konačni oblik komisije zavisi upravo od vašeg mišljenja. Dakle ako možete da se fokusirate na vaše konkretne predloge i što se tiče izbora članova, mislim da tu postoje i neki predlozi kako obezbediti da ti članovi budu prihvatljivi za sve države i sve etničke zajednice, znači uopšte nemojte da imate bilo kakvu zadržku da vaš predlog neće biti dovoljno smislen, znači slobodno dajte mašti na volju i molim vas dajte neke konkretne predloge. Evo gospodin Ivan.

Ivan Prišing: Biću kratak. Na ranijim sastancima Koalicije za REKOM bilo je dosta priče o tome da li je za ovakvu komisiju rano. Jer od nekih ratova je prošlo 10 godina, od nekih 20, nekima se činilo da su tu rane još duboke, da to ne treba dirati ali je preovladalo mišljenje da je kasno, da je zadnji moment da se komisija osnuje i da krene da radi. U svim našim novim državama trenutne vlasti glorifikuju svoje žrtve i svoje junake, a tuđe minimiziraju, naravno. Čuli smo koliko ima ljudi koji su nestali, ako se dobro sećam to je 15.962, to je jedan mali grad kao Sombor koji traga i juri za svojim nestalim i pati naravno. I u tim našim republikama ne postoji jedna kritična masa koja bi pokrenula institucije da počnu da se bave ozbiljno sa zločinima iz ovih ratova. Čuli smo koji je procenat procesuiran, to je maltene skoro nula. To su sve razlozi za osnivanje REKOM-a i da REKOM počne da radi. Hteo bih još da razjasnim da je zadatak REKOM-a da napravi jednu datoteku, jedan spisak žrtava, to nije sud ali taj spisak žrtva može da posluži tužilaštvima da vode postupke ako budu voljni da ih vode. Taj spisak je vrlo važan da se utvrdi koliko je tačno bilo ubijenih, prognanih, silovanih i svih drugih zločina što je vrlo bitno, da nam se ne ponovi Jasenovac gde ima 700.000, 70.000 ili 7.000, zbog naše dece nam je to interesantno. Čak je i pri zadnjem susretu Tadića i Josipovića predsednik Tadić rekao da nemamo jednog zajedničkog udžbenika istorije, pa mislim zadatak ove komisije je kad utvrdi brojke zločina koji su se dešavali na ovim prostorima da tom uđe u sve udžbenike država nastalih raspadom Jugoslavije. I samo ću još kratko u vezi članova komisije. Naravno to moraju biti ljudi od integriteta. Sad bih rekao nešto i tužno i žalosno, mislim da to moraju biti ljudi koji su u penziji ili pred penzijom ili imaju neki svoj privatni biznis jer mislim da će imati strahovit pritisak od svih ovih naših novonastalih biznismena i političkih stranaka.

Olivera Radovanović: Pa evo, ja ću isto pokušati da budem kratka i da pređem odmah na ovo što ste vi predložili, da se fokusiramo na mandat REKOM-a. Meni je jako bliska opcija upravo koju je Dinko Gruhonjić predložio, a to je da se komisija bavi činjenicama. U ovom delu u kome će se komisija eventualno baviti istorijskim nekim kontekstom ma mislim da zaista sama komisija treba da proceni koji je to istorijski događaj relevantan ali da se fokusira na svu dalju prošlost mislim da nije potrebno jer bi to zaista dovelo do blago rečeno vrlo komplikovanih situacija. Drugo, ja bih predložila u ovim vrstama kršenja upravo ono zbog čega je bio i predlog da se ova sesija REKOM-a danas održi u Somboru, a to je da se uvrsti i ovo prisilno mobilisanje jer je to isto kršenje ljudskih prava. Što se tiče članova komisije moj je predlog... moram da kažem da nisam pametna što se tiče toga ali možda nije na odmet započeti da neki od članova svakako budu iz redova organizacija koje su osnivači REKOM-a i možda da REKOM bude upravo taj koji će predložiti konsensusom, usvojiti i predložiti konsensusom neke ljude za koje oni smatraju... Blisko mi je isto tako da to ne budu ljudi koji će biti nametnuti jer su manipulacije onda jako

moguće, nego da budu nezavisni eksperti koji mogu da doprinesu da ceo taj vrlo ozbiljan slučaj prikupljanja činjenica bude zaista jedan ozbiljan dokument za budućnost. Hvala lepo.

Sandra Orlović: Hvala vam, evo pozivam vas znači da se javite i da slobodno iskažete svoje mišljenje. Prinudna mobilizacija jeste već i ranije spomenuta kao nešto čime bi REKOM trebalo da se bavi i to jeste svakako kršenje ljudskih prava i kršenje međunarodnih konvencija, Konvencije o statusu izbeglica i ako mogu da kažem ispred organizacije koja je zastupala preko 700 prinudno mobilisanih izbeglica pred sudovima u Srbiji da je to zaista jedan od najmarginalizovanijih slučajeva kršenja ljudskih prava na teritoriji same Srbije. Evo, gospodin u crvenoj majici, izvinjavam se se što vam ne znam ime, predstavite se, molim vas kad dobijete mikrofon.

Dane Dozet: Predstavio sam se na početku ali nije zgoreg s obzirom na onaj ručak koji je bio prilično kaloričan. Dakle još jednom, ja sam Dane Dozet, dolazim iz Bačke Topole, inače radim kao član Opštinskog veća zadužen za međunarodnu regionalnu saradnju i još svašta nešto ali danas sam pre svega kao Dane Dozet. Kao prvo, moram reći da je ovo što je profesor Pecnik da je sada imamo napismeno, sve potpisao, bez obzira što sam izbeglica iz Belišća, tako da znate. Znači apsolutno se slažem, imajući sve o obzir bilo mi je zadovoljstvo slušati vas. Isto tako složio bih se, posebno da to istaknem, sa onim što ste vi rekli, a to je... nisam pravnik, samo ljudi, evo jedna sugestija iz srca. Nemojmo ako REKOM zaista hoće da zaživi i da zaista radi svoj posao, nemojmo dozvoliti državnim organima, skupštinama država iz regiona i tako dalje, da one određuju članove komisije. Između ostalog ja sam i stranački vojnik, pripadnik sam stranke koja je sada na vlasti i znam kako stvari funkcionišu. Koliko god ovo prosto zvučalo, koliko god i vi znate i sigurni ste u ovo o čemu govorim ali prosto sam imao potrebu da to kažem i ponavljaću to gde god bude potrebno. Jer neće zaista imati smisla. Imaćemo onda jednu rezoluciju o Srebrenici kakve se ja stidim. Ja se izvinjavam na tome ali to je tako. Ona nema pravi efekat, mislim da razumete o čemu govorim. Isto tako složio bih se sa Dinkom Gruhonjićem koji je rekao da bi se ova komisija, i zaista mislim isto tako, trebala baviti isključivo činjenicama. Zašto? Naravno da bi se otkrila istina i istovremeno da nam se ne dešava, kao što neko veče gledam na OBN-u kratku emisiju Vox populi, ne mogu da se setim imena novinara koga inače pratim koji je komentarisao obeležavanje one kolone u Dobrovoljačkoj, jel' tako? I čovek se zgraža nad činjenicom kako eto, neko se usudio reći da je tada bilo četrdeset i nešto žrtava, a on pouzdano zna da ih je bilo svega šest i da je od tih šest žrtava bila jedna žena i to zamislite muslimanske veroispovesti odnosno Bošnjakinja. Pa kakve to veze ima. Znači upravo da se tako nešto ne bi dešavalo. Ili priča o Blajburgu ili priča o Jasenovcu. Ovo o čemu mi danas pričamo i oko čega smo se okupili evo biću možda ekstreman i reći mora da zaživi. Upravo zbog generacija koje dolaze. Osijek, pa Osijek je uvek bio otvoren grad, ja sam rođen tamo. Osijek je uvek bio grad velikog i otvorenog srca. E da bi se to ponovo desilo, bojim se da on to sada nije, mislim da slažemo u tome, upravo generacije koje danas imaju dvadesetak godina ili manje više koju godinu i u Osijeku, u Subotici i Bačkoj Topli i tako dalje, REKOM isto tako bi trebalo da ima veliku ulogu. Ja ću vam reći samo jednu stvar, ne znam koliko je to poznato dalje od Bačke Topole, Bačka Topola je samu sebe proglasila prestonicom tolerancije. Na koji način? Gospodin Šandor Egereši, predsednik Skupštine Vojvodine je dobio neke pare gore iz Brisela i organizovao je tamo u srednjoj školi kod nas i još nekim mestima da se skupe deca iz regiona koje će proboraviti tamo par dana, organizovaće se, Bože moj, lepi koncerti, lepe pričice, dešavaće se upravo ono što vi pokazujete, da, i dešava se to, i onda ćemo se razići kući. Međutim suštinske priče o toleranciji... hajde da kažem to ovako. Tehnički je to dobra priča. Skupe se deca iz regiona, idealna prilika da se ne samo druže nego da se međusobno upoznaju, da podele svoja razmišljanja ali istovremeno da njima, skupljenim već na tome mestu neko ko je zaista pozvan za to govori o problemima koji postoje i koji su postojali u

okruženju i koji će postojati u okruženju, da ja sada ne elaborišem šta je to sve. To se naravno ne događa. Pre dve godine prisustvao sam isto tako postavljanju kamena temeljca za izgradnju euroregionalnog centra za toleranciju. Ne samo što taj euroregionalni centar nije sagrađen, kamen temeljac se još može videti ali nije ni osmišljeno šta bi trebalo da se radi u tom euroregionalnom centru čije isto tako pokretač moj topolčanin, inače dobar sam s njim lično, gospodin Egereši. Znači nemamo smisla, nemamo suštine. Hajde dajte da se taj REKOM desi i da zaista da smisao i da da suštinu. Ali još jednom, mislim da imam pravo da o tome govorim, bavim se politikom, ne dajte ovo političarima u ruke. Ako date političarima u ruke otišlo je dođavola, siguran sam u to. Pa makar REKOM formalno ne zaživeo, nemojte to dozvoliti. Ja se izvinjavam kolegama koji su ovde prisutni, a pripadaju bilo kojoj političkoj partiji, uopšte nema veze, međutim niko me neće ubediti, neću promeniti svoje mišljenje. Pa makar sutra bio na mnogo višoj funkciji. Hvala vam.

Duško Torbica: Duško Torbica iz Subotice. Govoriću što bi rekli u svoje ime. Ja sam pripremio jedan prilog na ovu temu, a izdvojio bih ono što sam ja otprilike formulisao u nekoliko teza, a to sam nazvao paradigma tranzicione pravde. Smatrajući da moramo voditi računa o sledećim stvarima u pristupu rešavanja problema i sadržaja koji će biti pred komisijom i svima onima koji će biti na izvestan način i logistika komisije. Moramo uvažiti nekoliko činjenica. Prvo, stanovnici Srbije nisu još uvek građani, znači nisu ,autonodne osobe, nisu svesni svojih prava i mogućnosti i oni su još uvek klijenti partijske države i partijski vojnici bili oni članovi partije ili simpatizeri. Partija je sve, ličnost je ništa. Takođe stanovnici Srbije nisu informisani o pogreškama socijalizma koji se, blago rečeno sam od sebe urušio i proizveo civilizacijsku krizu na našim prostorima, a ta odgovornost na tu civilizacijsku krizu je na našim prostorima bila necivilizacijska. Imali smo rat i imali smo tajkunizaciju ne samo Srbije nego svih ovih prostora. Obrazovanja svega toga proizašao je čitav niz problem što sada nije tema. Takođe problem je i to što stanovnici Srbije nisu informisani, ne samo na teme o konceptu građanskog društva nego o temeljnim vrednostima civilnog društva. Vi često u govoru i naučnih radnika i delatnika iz civilnog sektora i uopšte ljudi koji ajde da kažem misle na tragu ideja civilnog društva govore o građanskom društvu i tako dalje. Građansko društvo je jedno surovo i užasno društvo i mi ga upravo danas ovde i živimo. Mi u stvari ovde koji sedimo i oni koji ne sede ovde ali otprilike prihvataju inicijative i vrednosti naše, govorimo o civilnom društvu i hoćemo da se zalažemo za civilno društvo, na to sama reč upućuje mislimo na civilizovano društvo. I kada govorimo o evropskim vrednostima mi u stvari ne govorimo o evropskim vrednostima, mi govorimo o civilizacijskim vrednostima koje će važiti dok je sveta i veka i dok je ljudi. Evropske vrednosti mogu se menjati i tako dalje i one na žalost zavise od evropske birokracije što bi rekla braća Hrvati. Takođe i to znamo, uprkos naporima pojedinih medija kojih je na žalost jako malo i novinara kojih je jako mnogo ali su uglavnom locirani u nekoliko redakcija, pa to predstavlja probleme, uopšte stanovnici Srbije nisu informisani o svemu onome šta se dešavalo u toku rata. Bilo da se to dešavalo u zemljama u Bosni i Hercegovini, u Hrvatskoj ili Sloveniji i tako dalje ili bilo da se dešavalo u samoj Srbiji, mobilizacija, pretnje i sve to šta se dešavalo. Neki gradovu su maltene urušeni i propali zbog posledica rata, recimo i Sombor je izneo taj teret. Prema tome treba nastaviti sa tom, hajde neću reći kampanjom ali to je recimo stvar koja mora biti i državni projekat, znači mora nešto i država da kaže, evo mi ćemo sada da krenemo u to da mi završimo tu priču, a tu očekujemo pomoć od civilnog društva i tako dalje. To je uslovno rečeno, neću reći brak iz računa ali jedna isto tako civilizacijska potrebna jer mi nećemo uspeti ukoliko ne bude, kaže se političke volje ali državne neke pomoći, saradnje i tako dalje. Uspećemo delimično, znači to mora biti i državni projekat. Videli ste i druge stvari. Ako nisu državni projekat, stvari propadaju. Treba doduše voditi računa o onome o čemu je Dane govorio, da ne budu oni mentori našeg posla i onoga što mi treba da radimo, ali oni imaju svoj deo posla i oni neka ga rade. Ono što je njihov deo posla to je upravo taj pravni deo posla.

Znači takođe stanovnici Srbije, uz sve ovo što treba da se radi, treba da se distanciraju od ratnih zločina da ne bi ti zločini pali na razne kolektivitete, da ne bi bili krivi ne znam, Srbi za ovo, Hrvati za ono, Mađari za ono i tako dalje. Krivica, kao i svaka druga krivica, mora se personalizovati. Ono što je zadatak komisije, to je manje više definisano o tu će se možda neke stvari dodavati i tako dalje, po meni je pre svega, sem onoga što je rečeno, da rasuđuje o raznim procesima, događajima i ljudima, i drugo, kada je u pitanju ono da li oslobađati od krivice, ne, je mislim da je zadatak svih nas koji želimo na ovome da radimo na različite načine da izvršimo, bez obzira što će nam neko reći gde je neki grob, kako je neko stradao i tako dalje, a i sam je učesnik tih nečasnih radnji, mi moramo ići na moralnu etičku osudu, to je jedino što mi možemo kao akteri na civilnoj sceni raditi. A zadatak pravosudnih organa je da procene stepen krivičnog dela u skladu sa zakonima koji su ili dobri ili loši. Dakle da ostanemo i da ta moralno etička osuda, na ponovo može vratiti državu Srbiju i ono što se zove moralno etičke vrednosti koje itekako nedostaju. Mislim da je jako dobro ovo što je predloženo da ne ulazimo toliko u te pravne procedure jer to vas posle odvuče i nikad tu nema kraja. Znači ovde se radi o živim ljudima i učesnika nekih događaja, svedoka, koji mogu biti, kojima se može pojaviti savest, pa reći ja sam to uradio ili uradio je moj rođak ili ne znam šta, ili meni je to urađeno, uradio je taj i taj, dakle ovde se sve zasniva na toj živoj reči i sada prikupljane podata da li je to stvarno bilo, teško da će moći komisija. Prvo zato što neće imati toliku logistiku. Znači vrlo važno je procenti što REKOM objektivno može da uradi, da ne damo sebi neke zadatke za koje možda nećemo imati sredstava, alata i tako dalje, a možemo očekivati na razne načine i opstrukciju države. Zašto? Zato što su u državi partije, u partijama su ljudi, te partije finansiraju određeni ljudi, a ti ljudi su imali neke veze sa ratovima na ovim prostorima. Imaju lovu i tako dalje, tako stvari idu. Zato nema uspeha u borbi protiv korupcije i tako dalje, ali to je neka druga tema i nekom drugom prilikom o tome. Hvala.

Duško Medić: Ja sam Duško Medić iz Novog Sada. Hteo sam samo da podsetim na još jedan aspekt o kojem nismo raspravljali, a koji bi mogao biti značajan i izvor rešenja pojedinih stvari koje se traže ovde. Recimo kod imenovanja članova komisije i slično. Dinko je već govorio o tome da je to prva komisija koja će biti osnovana u regionu i koja će imati taj regionalni aspekt i zapravo to je nešto što je možda i neka posebna snaga te komisije i prednost. Recimo kod izbora članova, ako je reč o jednoj komisiji, vidim da ovde nije ušla jedna rasprava, ja sam ranije učestvovao, pa je bilo reči kako ta komisija treba da izgleda, da li jedno telo, pa sa nacionalnim komisijama, a vidim da se ovde sada govori o jednoj komisiji što i podržavam ali samim tim će biti teže da istovremeno jedna komisija dobije podršku svih nacionalnih skupština u regionu. Tako da neki kriterijum za izbor ljudi bi mogao biti da sve zemlje u regionu pristanu konsensusom na izbore kandidata iz pojedine zemlje tako da ako bi na primer Srbija kandidovala određene ljude ti ljudi bi trebalo da imaju potvrdu u drugim državama regiona. Pretpostavljam da i taj regionalni pristup može upućivati i na neka druga rešenja koja bi jače osnažile komisiju i njen rad. Hvala.

Tihomir Petrović: Najpre hoću da kažem da je ova ideja oko koje smo se okupili odveć humana i uzvišena, malo je reći uzvišena, ovo je za naše prilike jedan džinovski poduhvat zato što je po sebi ideja takvog karaktera i takođe hoću da kažem da su ova uvodna izlaganja bila instruktivna, da je kazano sve na svom mestu, da tu nema šta bi moglo da se doda i da se oduzme i mi svi verujemo da će pravda pre ili kasnije da pobedi i da je, kako da kažem u ovoj prilici važno reći, da nedela ne mogu da zastare. Ali ja mislim da će stvari da idu nekako dosta teško i da tu predstoji jedan angažman, reklo bi se na jedan duži rok i moje govorenje nije konkretno ali je dosta kompatibilno, mislim da ovim što je govorio prijatelj Torbica iz Subitice, ako sam dobro i zapamtio ime, zbog toga što je sada jedna specifična moralna klima koja ne ide na ruku ovakvim poslovima da tako kažem grubo kakvim se mi sada bavimo i da neće tako

lako doći prosto do jednog zaokreta. Ovde smo čuli reči manipulacija, neiskrenost, porešavanje, prilagođavanje, a ne treba da se bojimo i da kažemo i vreme laži. I da je to po meni jedna nesavladiva prepreka za ostvarenje naših ovako uzvišenih ciljeva. I ja bih, ako mi dopustite da kažem nešto konkretnije o samoj moralnoj klimi, tačnije bi bilo rečeno o političkoj klimi. Dakle uprkos činjenici, kako sam ja ovde notirao, pod nemilosrdnim dnevnim svetlom ništa ne može sakriti, da u našim pogledima na svet i u međusobnom ophođenju prvo i poslednje merilo treba da bude istina, istina se utaborava u autizam, u kvazi istinu i laž. Poduprta dakle retoričkim principima i kvazi dokazima, pored istine se prolazi kao da je zamotana stvar, rasipa se i relativizuje i neretko dovodi u sumnju i na ivicu ništavila, pa i onda kad se radi o stvarima koje su svete i odveć bolna kao što je i ova o kojoj sada ovde govorimo. Ma koliko da je ona optrija od sečiva, ona nekako biva svedena na golo siročće koje svako oblači po svojoj želji. Evo malopre se kaže, koje si knjige čitao od toga zavisi kako stoje stvari sa faktografskim podacima koji po sebi moraju da budu istiniti, po sebi dakle. I eto to je moja teza, ona indirektno daje neki doprinos, bar se ja tako nadam, stvari o kojoj govorimo, da je došlo neko vreme ulagivanja, neistine, izvrtanja činjenica, kako vidimo manipulacija, sve sama konstrukcija i pozorišni gestovi kako je malopre govorio doktor Mišković u svom uvodnom izlaganju. Dakle govorenje bez skinutih maski, otvorena srca među nama, ovako slikovito kazano nevidljivo kao krvotok u telu. To sam hteo da kažem, da ta laž i fama su u stvari doveli do tog našeg posrnuća i svekolike naše pauperizacije i ja na primer pamtim ono ští su govorili dojučerašnji naši političari, na primer ja sam se ovako jako percipirao kad je govorio Draža Marković, ne znam, 90-tih godina kad on kaže poljoprivreda će u našem petogodišnjem periodu da dobije važnost, a ona sva propadala, iz sata u sat je propadala i evo na kraju je upravo takva situacija. Tako i sada jedna usta koja imaju dva jezika nude prosperitet, investicije, standard po 1.000 evra po glavi stanovnika, obećavaju brda doline i evo ta verolomnost i ujdurma se pokazuju kao nemi svedoci. Malopre smo čuli kameni temeljci, započeti građanski objekti, to što je govorio prijatelj iz Bačke Palanke. I eto, hoću da kažem da za razliku od okolnosti koje su u nekom širem okruženju, na primer kako sam ja shvatio u svetu koji mi zovemo Evropa, uvažava se realnost, gleda se u oči današnjici i sutrašnjici, drži se dakle do obraza ma kako istina bila oštra i bolna kao što je ova sad o kojoj govorimo. Treba li sada da ja podsetim kako je Čerčil rekao svom narodu, nema šta da vam obećam osim krvi, znoja i suza, kao što znamo ili meni se dopalo ono što je rekao američki predsednik, što je bilo daleko od svakog koketovanja i pridobijanja gladača, da pođemo od toga šta možemo da učinimo za svoju domovinu, za svoju Ameriku, a ne na primer šta možemo uzeti od svoje domovine. Ja mislim da je to jedna stvar ovako moćna i to je jedan zid na koji mi nailazimo i to je istorijska stvar po sebi, samo sam indirektno govorio...

Sandra Orlović: Hvala vam. Pre nego što dam reč novinaru Romiću želim samo da skrenem pažnju na nešto što možda niko od nas nije pomenuo, dakle da vas zamolim da razmislimo o tome. Nekoliko puta smo danas pomenuli da su žrtve i svedoci veoma vredan izvor informacija o onome što se dešavalo i da su oni ti živi spomenici onoga što samo preživeli ali gde bi to regionalna komisija trebalo još da gleda, koji su to arhivi, koja je to dokumentacija koja bi trebalo još da koristi. Naravno sudska dokumentacija, kako Haškog tribunala tako i domaćih sudova je nešto neizbežno, dakle nikako REKOM neće moći zanemariti da su donete neke presude, da su neki strašni zločini pravno kvalifikovani, REKOM će to sasvim sigurno morati uzeti u obzir ali postoji jako puno zločina koji nisu još uvek procesuirani i gde tražiti informaciju o tim zločinima. Dakle izuzev žrtava i očevidaca i počinioca gde još tražiti te podatke. Eto to je samo jedna teza za razmišljanje a sada dajem reč novinaru Romiću.

Zlatko Romić: Zlatko Romić, novinar iz Subotice, dopisnik Dnevnika. Pre svega da kažem da duboko podržavam ovu inicijativu da u oblast vrsta kršenja uđu i mobilizacije u ratovima koji su vođeni i to

mobilizacije bez obzira sa koje strane dolazile, da li iz vojske JNA, da li iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, potpuno je svejedno što se mene tiče kada je neko mobiliziran. Drugo, čak iako verovatno tu pravno ne spada nekako meni se čini da će se još jednom na lak način, bar kada je reč o REKOM-u, izvući jedan deo mojih kolega koji itekako zaslužuju da budu predmet obrade. Mogu krenuti od lokalne sredine, neću imenovati, pa do ljudi koje svi znamo sa radija, televizije, novina, jednostavno mislim da ti ljudi ne zaslužuju da se na lak način, evo gospodin Gruhonjić je govorio ko mu čini okruženje čini mi se u zgradi, perjanica ratno huškačka, toga smo svi mi imali u svojim sredinama. Gde potražiti još neke dokumente, koji su to arhivi, pa to su i novinski članci, to su i arhive racija i televizije i mislim da tako nešto ne zastareva kada se javno širi govor mržnje. Mi smo sada imali 18 godina Hrtkovaca upravo zbog javnog govora mržnje, poimeničnog prozivanja ljudi, tako nečega je bilo i u okolini Knina ako se sećam, jedan drugi uvaženi kolega iz Hrvatske je bio perjanica toga. Na žalost mi smo svedoci da to i danas postoji da je govor mržnje zapravo samo promenio svoju formu, njega čak ima mnogo više nego što ga je bilo po raznim kuririma, presovima, pinkovima u vidu emisija, tekstova koji zaista ne samo da održavaju stanje netrpeljivosti koje se čini mi se kao i namerno ovako održava nego potencijalno služe i kao generatori onoga što je gospodin Pecnik rekao za Biobik. U početku to zvuči smešno, kasnije kad se stvari izmaknu kontroli onda je već i kasno. Da, Biobik, tako je. Eto to sam hteo reći. Ne znam na koji način, mislim da bi trebalo poraditi i misliti o ulozi novinara u celoj ovoj priči jer su oni svojim nedelima ili delima generirali mnoge zločine o kojima će verovatno tek biti reči. Hvala.

Katica Pecnik: Dobar dan još jednom, evo ja sam Katica Pecnik, ja sam slučajno i supruga ali to ne mijenja na stvari. Samo bih potvrdila što su dobre zamisli, moram reći i ipak neke lijepe želje, ne bih rekla da su utopijske ali onaj skepticizam koji su neki iskazali, a neki rekli da tako mora biti, da treba ići sa državom ili sa politikom zajedno, dakle je vjerujem da se tu misli i na pomoć nekakvu finansijsku u smislu ove organizacije koja je, moram reći da s obzirom na ovo građansko i civilizacijsko i ostalo o kom je govori gospodin Torbica ako se ne varam i na ovo stranačko o kojem je govorio gospodin Dozet, ja bih se potpuno složila da je ne znam nikoga u Hrvatskoj, stvarno ne znam ljude koji su toliko neovisni da kad bi država dala novce da bi ostali to i dalje, kao prvo, a zašto to govorim. Nedavna proslava Bljeska, ovde su bili parastosi, tamo kod nas je bila proslava, kod nas se otvorio autoput. I to je jedno opravdanje ali naravno za zločine nije. I ostala bi dakle pri onome o čemu je govorio gospodin Dinko se zove, jel' tako? Da bi to trebalo ostati na činjenicama. Zašto ovo kažem? Postoje evo dva razloga vrlo bliska u Hrvatskoj, a i u Srbiji koja su se dogodila, a tiču se žrtava. Ja sam gledala Srpsku skupštinu u vezi deklaracije, tako se zvalo, kod nas je deklaracija bila o domovinskom ratu, o Srebrenici i o srpskim žrtvama tokom ratova na ovim područjima. Prvo ću reći u Hrvatskoj šta se dogodilo, pardon. Naš predsednik Josipović, fin gospodin i kompozitor, ja sam glasala za njega, on je zaista fin gospodin i kompozitor i pravnik, međutim što se dogodilo iz te politike iz koje mi trebamo tražiti pomoć. Ovo nije Maroko, tamo je neko pogriješio, pa ga je drugi ispravio, čak sin. Jedna politika. Ovdje sedam smo nabrojili s tim da su Slovenci u svom separeu svoje platili i otišli. A gospodin Josipović ode u Sarajevo i kaže ono što ja potpisujem kao Hrvatica, katolkinja i domaćica, šalim se malo naravno, i posle toga je malo i reterirao, al' dobro. U svakom slučaju pogrešna hrvatska politika i ova i Tuđmanova je bila za svaku osudu i svaka čast. Ode u Ahmiće i ode u Srebrenicu. Nakon toga nema predstavnika ni u toj bosanskoj skupštini i Srba šta je već ali on se vrati u Hrvatsku, to je vrlo zanimljivo i kaže Jadranka, „to Ivo nisi smio reći“. A ona je premijerka, ona ima pare, ona je vlast. To je prvo. Dakle gdje ćemo onda tu naći neku sućut za druge žrtve, pa ne znam ni ja što ja to očekujem od građanskih civilnih nevladinih organizacija i građana, organizacija same po sebi. Sredstva i instrumente, ne znam, vrlo sam skeptična ako ne dobije izvan politike. A što se tiče same Srpske skupštine ono što sam ja gledala kao i proglašenje Deklaracije o domovinskom ratu kada je Vesna Pusić rekla da smo mi ipak bili agresori,

Hrvati u Bosni i Hercegovini, po meni, da se niko ovde ne naljuti ali ta deklaracija nije trebala na onako sramne, naravno ne sve poslanike, kako bih vam rekla, sramne protivnike te deklaracije, to je naprosto bilo necivilizacijski i negrađanski. Pa onda nije trebala biti ni donešena. Nekakve polovične stvari, da se Vlasi ne dosjete, pa da se mi lijepo izmirimo, pa da odemo, ne znam ni ja, na piće poslije toga, to mogu ja i moja prijateljica ali na ovakav način, to je sramota. Tako isto i ovo kod nas u odnosu na Bosnu i Hercegovinu. I rekla bih samo ću završiti s tim, nešto je govorio gospodin advokat, ovdje je prvi govorio čini mi se, ne znam sad baš ime, neka oprost, nema ga sad više tu, rekao je da se ne treba osjećati krivim za ono što se napravi kolektivnom krivnjom. Ima, i treba se osjećati krivim upravo što ja za razliku od gospodina Dinka mislim da je obitelj ta, roditelji su ti koji odgajaju djecu, nikako institucije. Ja radim u predškolskom al' eto to je početak i mislim da možemo mi to obiteljski i moramo zapravo roditelji biti sviesni bez obzira na udžbenike jer ono što dobiješ u obitelji, to ćeš nositi. Udžbenike su pisali pobjednici i bojim se da ćemo to teško izmjeniti. Evo samo sam to htjela reći, da sreće sa državom i političkom voljom, to je izreka koja mi užasno ide na živce, da sreće nema, da činjenice treba na neki način tražiti kako je to napravljeno kad je HHO imao svoja zlatna vremena, pa je napravio žrtve Oluje koje nisu bile kontardiktorne ni u odnosu na neke srbijanske...No ja se ispričavam, nemam ambicije, ali eto, rekli ste da treba nešto predložiti, pa ja mislim da je ovo jedan moj prilog kao građanke, ništa više ni manje. Hvala lijepa.

Manda Prišing: Hvala vam. Da nisam još malo dobila mikrofon bila bih toliko depresivna da ga više ne bih ni uzela. Dakle ja zaista postajem na ovom sastanku sve depresivnija. Možda zato što sam u svom gradu i dobro poznajem svoj grad ali mi se danas čini, na ovom sastanku još depresivniji i gori. Kad nas prebrojim vidim tu dvoje, troje, četvoro Somboraca. Sa ovog sastanka je ne vidim somborsko građansko društvo i ne znam sa kim ćemo ovde u Somboru skupljati te potpise, ne znam koliko smo kadri. Kad sam se nalazila na sastanku u Beogradu nekako sam bila ornija, pa čak i na početku ovog sastanka ali sad mi je sve teže i teže. Dakle uvažavam sve ovo što je danas ovde rečeno i sve ima smisla što je rečeno ali zaista daje jednu tešku sliku stvarnosti, a pošto nam nema druge nego činiti i kako sam ovde čula ovo je 95-ti sastanak na ovu temu, sigurna sam da je rečeno puno dobrih, konstruktivnih pametnih stvari i toga puno ima u tekstovima, u knjigama, ja to pratim naravno od početka, poznajem neke ljude koji su počeli tu priču kao što su Vesna Teršelić koja je naša prijateljica, naravno i Natašu Kandić, dakle ja apsolutno verujem da je ovo moguće samo nisam baš sigurna kako ćemo odraditi. E sad da se konkretno nadovežem na ovu priču o kojoj smo danas govorili. Uz sva imena koja su potrebna, imena žrtava, brojeva, mesta, načina zločina, meni se čini jako, jako važnim, jako su mi važne te lične priče. Pogotovo kad bude krenila kampanja za skupljanje milion potpisa. Dakle tu mi se čini jedna jako važna podloga u ličnim pričama koje će se dotaći građanina, bilo gde on bio, u Srbiji, na Kosovu, u Makedoniji, Crnoj Gori ili već nije Makedonija u toj priči, jeste. Dakle gde god meni se čine jako jako važne te priče. I jako, jako je važno napraviti dobru medijsku pripremljenost za podsticanje ljudi da se prihvate ove priče. Ali ja verujem da će to biti napravljano. Ako pogledamo ovaj liflet ovde i ovaj materijal to je sve jako dobro napravljeno, pa će, ja verujem, biti i to dobro napravljeno. Na kraju krajeva valjda će Koalicija ova imati toliko znanja i mudrosti da dođe do para, pa da napravi dobar materijal. Ja sam toliko imala za danas.

Sandra Orlović: Hvala Mando i žao mi je što se osećate tako. Apatija je inače zavlada u našim društvima i to jeste jedan od razloga zbog čega je uopšte pokrenuta ova inicijativa. Htela sam samo da se nadovežem na ono što je profesor Torbica rekao, a čini mi se da je par govornika nakon njega takođe potvrdilo to da ne smemo državi da dozvolimo da ona bira te članove komisije, da ona ima glavnu reč, pa kako da kažem, mi nemamo izbora. Mi evo od 20 i 10 godina od kraja ratova na prostoru bivše

Jugoslavije, organizacije za ljudska prava i organizacije civilnog društva pokušavaju, one su jedine koje pokušavaju da nešto urade, da prikupe dokumentaciju, da otvore debatu u našim društvima i onome što se desilo, jednostavno to ne funkcioniše. Svedoci smo da nekako nemamo prostora ni u medijima, ni same žrtve nemaju prostora u medijima, tako da nam je jedina šansa dakle da se svi zajedno okupimo oko jedne ovakve ideje kakva je osnivanje REKOM-a i da svim srcem i svim snagama nateramo države da osnujemo tu regionalnu komisiju. Naravno, na nama je da mi unapred predvidimo i sve uslove i kriterijume po kojima će ti članovi komisije biti izabrani tako da bi te manipulacije od strane države sveli na najmanju moguću meru. Otuda ovo moje insistiranje na predlozima. Dajte predloge, dajte svoje mišljenje kako da to predupredimo, da države ne manipulišu sa ovom našom idejom i sa konkretno izborom članova komisije. Evo sad dajem reč... ne, komisija mora biti državna jer te komisije moraju biti međudržavne. Samo izvinjavam se, da vam kažem. S obzirom da se sve snima, da se prave transkripti, evo sad kad dođe mikrofon tu vi posle ovog gospodina slobodno problematizujte to.

Sava Brkić: E, ovako, ja sam Sava Brkić znači došao sam ispred Lige ali sad ovo što ću reći nije u ime Lige i nije u ime čega. Hoću samo da kažem gospođi Mandi da to koliko je nas Somboraca ovde to je izuzetan broj, mislim koliko smo radili mimo organizacija političkih i ovako privatno. I Somboru ljudi za neka pitanja uopšte nisu zainteresovani i ne možete očekivati da će se određen broj ljudi pojaviti. A što se tiče REKOM-a hoću da kažem samo, mislim moje lično mišljenje je da treba da se zasniva na istini i na istorijskim činjenicama da bi moja generacija koja je odrasla u toku tog rata i tih zločina mogla konačno da sazna istinu i šta se konačno dešavalo tada da ne bi mi učili jedno iz udžbenika, a sledeća generacija posle nas drugo. Eto to je sve što ja hoću da kažem.

Duško Torbica: Problem sa komisijama je uvek veliki ukoliko se ne napravi i način i procedura kako da dođemo do njih da ne bi kasnije bilo nesporazuma. Ako bi ovo bilo državna komisija onda tu može biti dosta ozbiljnih problema. Ako pored te državne komisije ne postoje i komisije ili ono što bih ja nazvao neka koalicija baš nevladinih organizacija koja bi radila kao nezavisna od strane državne. S druge strane može se formirati uz pomoć države jedna komisija koja bi radila ovo o čemu pričamo ali tada mora biti stvarno opšta saglasnost svih aktera, znači i države i civilnog društva i o članovima te komisije i o pravilima rada. Jer imaćemo problem ako to bude samo državna stvar. Zato što je i do sada država neke stvari rešavala, pa nije rešila kako treba. Znači to je jedan ozbiljan problem koji zahteva isto da se dobro promisli pre konačne odluke. Ja iskreno govoreći, ja sam za poverenje u državne institucije i tako dalje ali možda drugom prilikom.

Miodrag Tepavac: Ono što želim na početku da kažem je da vam se zahvalim što sam danas ovde, da imamo institucionalnu podršku takozvanu, tako ja volim da kažem, institucionalnu podršku što se nalazimo u ovoj sali, mislim da je to dovoljno za početak, za naš Sombor s obzirom da znamo najbolje sami mi kakvi jesmo. Ono što želimo da učinimo i da pokrenemo jeste upravo jedan ogroman korak, profesor je rekao, u pravcu istine i u tome šta je istina. Ja imam nešto i pravnih znanja, pa sam onda skloniji onoj sudskoj istini koja je opet daleko relativnija od one istine koju mi poimamo kao istinu i pravdu. Sad, da li je traganje za istinom ili traganje za pravdom ti su sada dva ključna pitanja o kojima i mi danas ovde govorimo šta želimo u stvari da učinimo. Da zasnivamo sve na dokazima, bez njih ne možemo da dođemo do istine. Ono što ključno po meni jeste, nama su se dogodili na ovim prostorima, i sada nam se događaju političari, u onom periodu su nam se događale vojne i paravojne formacije i događali su nam se mediji. To su praktično ta tri faktora koja su uticala na kreiranje svega onoga što nam se dešavalo 90-tih godina, a mi sada živimo posledice i ja ne želim da i moji unučići, a imam jednog već od dve godine, da on živi posledice tih deset godina. **Sklon sam da ustvrdim da nam nije**

potrebno ovo tako duboko zalaženje u istorijski kontekst događanja 90-tih godina zato što sam sklon da poverujem ili da ustvrdim da možda želimo samo da tražimo opravdanja za zločine. Mislim da zločine mi ne treba da opravdavamo, mi treba njih faktografski da beležimo, da imamo činjenice i dokaze za sve ono što je u ime naše neko činio i da za to, oni koji su za to nadležni, kada dođu u posed jednog takvog dokumenta koji će biti praktično enciklopedija istine koja se događala ovde, da jednostavno mogu da donesu onu pravu odluku za buduće generacije da se to ne ponovi. Ono što treba da uđe ovde jeste jedno flagrantno kršenje ljudskih prava, prava na informisanje za koje su svi građani na ovim prostorima bili uskraćeni za pravu informaciju godinama, ja tvrdim da je to i sada tako, nema tu velikih pomaka. Mi smo imali više nezavisnih medija pod Miloševićem nego danas pod našima. Pitanje je sada kako će ko da interpretira ko su naši. Pre neki dan sam sreo kolegu Slavka Kovača, Somborci ga poznaju, poverenik sindikata u prosveti, jedan od onih koji je 90-tih godina ratovao sa onom vladom. Pitao sam ga kada ćemo napraviti intervju zato što sam se u određenom periodu života nešto bavio novinarstvom, deset godina pod njihovim, a deset godina pod mojim. Slavko se ozbiljno zamislio i uplašio da bih ja zaista mogao da insistiram na takvom intervjuu sa njim. Da obeležimo deset godina onog perioda i deset godina ovog perioda i da negde povučemo liniju i da vidimo gde smo stigli. Imali smo ratnohuškačke uređivačke politike i zbog toga mislim da mora kao jedan od oblika kršenja ljudska prava da uđe i to kršenje prava na informisanje koje mora biti objektivno, istinito, blagovremeno i sve ostalo. Imali smo i političke elite koje su se bavile istim tim poslom, imali smo vojne i paravojne formacije u određenim delovima koje su radile ono što su radile. To da postoji individualna odgovornost ja to podržavam. Ali shvatite, u organizaciji bila ona vojna ili paravojna ne može se dogoditi u 24 sata ništa, a da neko ko predvodi ili koordinira ili komanduje ili rukovodi ili je vođa grupe, ne zna šta mu se u grupi dešava u toku 24 sata. To je nemoguće. Otuda postoji taj institut komandne odgovornosti. Ja sam ga doživeo, bio sam preko u Baranji, zona dejstva je bila Baranja, jedinice u kojoj sam bio odveden. Nisam imao izbora. Došli su mi na radno mesto i sa radnog mesta sam odveden preko. Nisam tamo bio svojom voljom. Onaj ko je bio moj starešina je shvatio posle određenog perioda, a to je bilo nekih 67, 68 dana da je meni tamo počelo da se dopada. U tom trenutku čovek koji je profesionalac, po činu tada pukovnik, načelnik obavешtajne službe korpusa je mene poslao u Novi Sad. A ja sam dakle 68 dana se odupirao praktično svemu tome da učestvujem u bilo čemu ali sam morao da budem tamo. I negde se nešto prelomilo u meni i on je to video. Dakle ni jedan zločin se nije mogao dogoditi, a da neko to nije video. Morao je da vidi, morao je da zna. ono što naš cilj mora da bude, bez obzira koliko će se politika i političari tome odupirati, oni se odupiru i na dnevne događaje sada, potpuno normalna stvar. Ono što su nevladine organizacije, odnosno celokupan civilni sektor izuzetno trebao 90-tih godina, sada ne treba političkim elitama koje su sada na vlasti. Jednostavno su nepotrebne. Rejting nevladinih organizacija i civilnog društva u Srbiji pada kod političkih stranaka, kod njihovih članova, simpatizera i tako dalje, sa godinama održavanja na vlasti to su jednostavno krivulje koje su svima nama dobro poznate. Ono što želim da doprinesem svemu ovome jeste upravo to da uvek u komunikacijama sa ljudima sa kojima dolazim da govorim vrlo razgovetnim jasnim jezikom, a to je da je zločin i zato insistiram na tome da ne zalazimo u istoriju, da se ne pravdamo mi zašto ovo beležimo. Neka se istorijskim kontekstom bavi neko drugi, a mi da se bavimo faktografijom. Dakle konkretnim žrtvama, konkretnim stradanjima i svima onima koji su ne samo tih deset godina već oni dvadeset godina žive život žrtava i mislim da smo dužni i obavezni da im se izvinimo za to i da učinimo nešto jer oni, činjenica je, ne mogu ništa, politike i države nisu spremne da im izađu u susret i bojim se da će tako biti. 2005. godine tek ili 2004. godine izašla je knjiga o stradanju Nemaca u logoru u selu koje je 12 kilometara odavde, od Sombora. Šezdeset godina je trebalo. Mislim da događaji od 1990. do 2000. ne treba da čekaju duže od narednih godinu dana, da se sve ovo formira i da se krene u izradu. Ja to kažem, ne enciklopedija istine o događajima na ovim prostorima. Hvala vam.

Sandra Orlović: Hvala. Da li se još neko javlja za reč? Evo, domaćin.

Gojko Mišković: Znači ponovo Gojko Mišković govori. A ja imam u stvari obavezu da pročitam pismo koje je stiglo iz Brisela. Naime mejl je u pitanju i autor mejla je poštovana Danica Stefanović jedna od onih aktivista pokreta otpora mogu slobodno reći jer civilnog sektora u namerno varvarizovanom prostoru ex YU i Srbije '91., '92., '93., '94., pa do 2000. zapravo nije bilo. Danica je tu bila jedna od najhrabrijih. Znači (čita njen e-mail) "nisam imala priliku ranije da se javim. Nadam se da ćete uvažiti moje izvinjenje što ne mogu doći u Sombor jer sam na putu. Trenutno sam sa partnerima iz Mađarske u Briselu vezano za jedan projekat koji smo zajednički gradili. Jako mi je žao što neću biti prisutna jer mi tema leži i odavno je iščekujem. Naime o traumama domicilnog građanstva tokom Miloševićevih ratova niko nije pisao niti spominjao osim nas nekolicine iz civilnog društva kao da on nije ratovao i sa nama. A ratovao je u mnogome i ojadio nas je najstrašnije. Ako uzmemo u obzir samo odlazak mladeži iz Vojvodine, odlazak manjina iz Vojvodine, odlazak starosedelaca Srba iz Vojvodine, onda je kriv još po ko zna koliko osnova. Na žalost sada smo sa akterima ondašnjih događaja prijatelji i politički saveznici. Znači, kada o tome mislim onda se ljutim i pitam se često šta sam ja i toliko nas radili tokom 90-tih, zašto su me hapsili, tukli i privodili? Da danas gledamo pojedince iz tih ekipa koji su se malo evropeizovali i sada su neko. Ja nisam političarka i mogu tako da govorim. O tome i još ponekim temama bih govorila da sam u Somboru. Možda će biti prilike još. Pozdrav svima, Danica Stefanović." I drugi akter koji je takođe sprečen, a imao bi šta da kaže kao bivši regrut, a onda vojnik prve linije u Vinkovcima odbrane kasarne koji je stigao zaista kao osamnestogodišnjak, on je poslao telegram koji glasi, znači reč je o doktoru Dejanu Miliću iz Beograda, tada iz Pirota i on kaže da je sa zadovoljstvom prihvatio učešće na Regionalnoj konferenciji REKOM-a u Somboru 8. maja 2010. "Međutim zbog neodložnih ličnih obaveza sprečen sam da konferenciji prisustvujem. Zahvaljujući vam na pozivu, molim vas da primite moje izvinjenje, vama i kolegama želim uspešan rad na konferenciji. S poštovanjem." To je bio dug kojeg naravno prema ovim našim saborcima i prijateljima i prema nama samima sam imao i evo. Inače mislim da sam ga odužio.

Sandra Orlović: Pa ne znam, ako ima još nekog ko se javlja. Ima još par osoba za stolom koje nisu ništa rekly danas, pa evo sada je poslednja prilika da nešto kažu. Značajno ćemo ih pogledati.

Istvan Virag: Dakle ja sam Istvan Virag, govoriću u svoje ime. Naravno kao novinar sa posebnim zanimanjem i angažovanjem pratim ovaj skup i na taj način ću naravno izveštavati u svojim novinama i u emisijama Radio Novog Sada, a sa ličnog aspekta, pa šta da kažem. Ja sam Mađar, to nisu moji ratovi. Mi smo samo proterivani i mobilizirani. To je komentar sam za sebe, mislim ovom skupu ne treba posebno da razrađujem. Nisam mislio da učestvujem u diskusiji jer volim duboko i ozbiljno da promišljam o svim stvarima u kojima učesvujem i bez obzira na to što su zaista sve što se čulo ovde smišljeno, saglasan sam sa tim ali otvara toliko dilema, toliko širokih i dubokih da to nije ni mesto ni prilika da se elaboriraju ali veoma su bitni. I sa aspekta politikologije i sa aspekta sociopolitikologije, kulturologije, sociopsihologije koja sve omeđuje, sve ove probleme i u tim dimenzijama se nalaze odgovori na pitanja zašto se i kako sve to dogodilo. Ali kad sam već uzeo reč onda ću fokusirati na pojam istine koji je skoro svako bio pomenuo. E sad koja vrsta istine? Vredi se boriti samo za celovitu istinu, sve druge istine su ili kontraproduktivne ili štetne ili indiferentne u odnosu na meritum stvari, a cela istina se može utvrditi, potpuna istina, samo na faktografiji, samo na statistici, samo na popisima, samo na zapisnicima. Ta istina bi mogla biti potpuna, celovita i poželjna jedino ako se mogu imenovati i utvrditi krivica i imenovati nosioci krivice. Sam podatak za sebe je goli podatak sa kojima se može,

kako smo to čuli i danas manipulirati do mile volje kao što se na primer manipuliše i sa knjigama jer jeste da se tek nakon 40 godina pojavila knjiga o logoru i koncentriranju Nemaca ovde blizu nas i drugim mestima u Vojvodini ali se odmah pojavila knjiga koja relativizuje čitavu tu stvar. E sad taj primer nisam naveo samo da bih i ja relativizovao stvar nego sa željom da dam podršku ovim nastojanjima bez obzira na sve one poteškoće koje su ukazane ovde, a koje ja vidim u mogućoj realizaciji u punoj meri. No ohrabren sam ovim što sam video u ovom filmu da tek nakon 40 godina ipak se smoglo snage na jedan vrlo dramatičan književni način prosto da čitavu stvar pokreće sin, a glavni krivac je otac. Prosto zaista je dramatično no ujedno i pomalo jednostavnija situacija jer se radi o jednoj državi, ovde se sada radi o hajde da kažemo državama sa vrlo svežim ranama i ogromnim nezrelim i nezdravim ambicijama ali svejedno, da ne dužim i da ne budem previše epski raspoložen u priči, valja učiniti sve što se može učiniti. Time bih završio. Ali ja lično uvek preferiram punu istinu, pa čak i onda ako u određenom periodu čak i u generacijskom smislu ne možete doći do te istine. Ona ipak postoji i ostaje sa nadom da će se roditi u sledećoj generaciji neki sin koji je spreman da ukaže na zločin sopstvenog oca.

Jaroslav Pecnik: Ne brinite, samo jedna rečenica, da gospođa Orlović, zapravo je ona vrlo važno u dilemi. Svi smo mi pričali, ona bi dala carstvo za prijedloge odnosno konja za prijedloge. Pa da kažemo taj jedan prijedlog. Ako već te komisije moraju biti tako državne, a verovatno će biti zbog razloga finansijske prirode naprosto, da bude neka vrsta kompromisa, OK neka budu ali neka se onda formiraju kao Upravni odbor. Ako ima pet članova, tri iz civilnog društva, dva iz države. Znači to je neka vrsta osiguranja, koliko toliko. E sad naravno da su manipulacije uvek moguće. Ako imamo para kupimo ona tri, pa su naši ali dobro to je ipak nekakva brana da se stvari mogu ozbiljnije krenuti. Ili recimo da se da kao neka rezolucija REKOM, da svi parlamenti izglasaju da se neće mješati, da će izdvojiti određena sredstva i da će kontrolirati protočnost ali naprosto da neće blokirati to. Eto da dulje ne duljim, znači ti neki konkretni predlozi. Onih priča je dosta, meni su ljepše nego konkretni predlozi ali to treba dati.

Istvan Virag: To je opasnost kad me naterate da govorim. Zašto dajem posebnu podršku ovoj inicijativi. Zbog ličnog iskustva i zbog iskustava mnogih iz onog korpusa kojem ja nacionalno pripadam mada mi to posebno nije značajno sa aspekta nacionalnosti sve dok to ne počnu da negiraju. Dogle mi nije bitno, bitno mi je da li sam kao čovek prihvatljiv u jednoj zajednici. Dakle to je jedno dvojno psihološko breme koje nosim i koje nose mnogi, mada ni kriv ni dužan. Oba su iz perioda Drugog svetskog rata. Jedno datira iz 1942. a drugo datira iz 1945., 1946. Dakle da ne bismo ostavili takve psihološke okove sledećim generacijama, zbog toga valja tragati istrajno koliko god je moguće, za punom istinom. To breme je ostalo zato što puna istina nije otkrivena. 1942. jeste faktički otkriveno šta je i kažnjeni su krivci, svi su izručeni ondašnjoj Jugoslaviji streljani su, obešeni, jedan čak i nevin. Ali ostala je u knjigama istorijskim kolektivna krivica svih Mađara. U istorijskim knjigama iz kojih sam ja učio pisalo je Hortijeva fašistička Mađarska. Pa ko živi onda u takvoj državi odnosno kakvi su oni koji pripadaju tom narodu. Ta kolektivna krivica izrekom nije skinuta, a u regiji Male Antante još i danas postoji Banešev dekret. Znači to je jedno breme koje postoji, ni to nije do kraja izvedeno. A još manje je istina otkrivena iz perioda 1945., 1946. na teritoriji Vojvodine današnje. Dakle to sam još želeo da kažem da teško je nositi to breme jer ako sam rođen posle tih događaja ali imajući u vidu stravičnosti ovih ratova koji su se odigrali na ovoj teritoriji moramo voditi računa o psihičkom habitusu sledećih generacija.

Branimir Mitrović: Ja se izvinjavam. Nadovezao bih se na ono što mi je prijatelj i sugrađan Dule Torbica rekao. Ako to bude državno telo zaista postoji realna opasnost da sve ode nekim drugim tokom. U krajnjem slučaju mi imamo neku sličnu instituciju barem tu u Vojvodini i u Srbiji, zove se

ombudsman. Možemo razmisliti koliko smo zadovoljni i koliko nismo radom te institucije. Njen osnivač je što se Vojvodine tiče Skupština Vojvodine. S druge strane mislim da je ovo pitanje primerenije ekipi pravnih stručnjaka koji ne sumnjam da postoje na terenu Hrvatske i Bosne i Hercegovine i Kosova i Srbije i Crne Gore, dakle na sve one države na koje se ovo odnosi i da je to možda više njihova stvar da se oni dogovore nego sami učesnici ove konferencije. Predlozi OK ali mislim da i to odvodi prilično u širinu i rasplinjava raspravu kao što sam i ja to učinio. Ali kažem još jednom, podsećam, mi imamo ombudsman, mogu se proveriti i rezultati rada te institucije, zna se ko je osnivač.

Zsuzanna Szerencses: Dakle dozvolite samo da se ukratko uključim i u ovaj deo razgovora sa vama i po neku rečenicu kao misao izrekнем naglas o temama o kojima mislim da bi bilo korisno da svi po malo razmislimo i ja to i sama činim. Polazim od jedne činjenice, da li je ova inicijativa i njeno oživljavanje nužno i nepohodno? Da, jeste, to znamo svi. Druga činjenica, da li će vođstva političke elite, parlamenti država u regionu iskreno i zdušno sa njom biti obradovane kad im stigne 1. juna iduće godine? Znamo da neće. Ono na šta mi računamo, ja bar tako razumem, to je upravo ta veoma široka nezabeležena prosto kao predsedan nezabeleženo široka inicijativa koja će prosto stići na kapiju parlamenata i regiji i kojoj vlast prosto neće moći da se odupre. Dakle neka vrsta pritiska koji će otvoreno govorim oni biti zahvaljujući toj širini pritiska stisnutih zuba neće moći odbiti. Razumem i potrebu onih ljudi koji razmišljaju da je nemoguće reći šta se zbilja dogodilo, a i da prosto slika nije kompletna ukoliko se ne definišu i uzroci i ne konkretizuju odgovorni. Ja to mogu da razumem i mogu da shvatim koji argumenti idu u prilog tome. Međutim ja lično polazim od razmišljanja sa koliko je užasno puno rizika čitav ovaj projekat suočen i da bi bilo po mom sudu najmundrije pokušavati smanjiti do najveće moguće mere dejstvo tih rizika koji bi prosto mogli da ponište ovu inicijativu. Zbog toga ja verujem da je u ovom trenutku, a reći ću vam zbog čega kažem u ovom trenutku. Mislim da je najmundrije da bi upravo izbegli teren političkih priča i politizacija i manipulacija da se ideja u ovoj fazi zaista svede na utvrđivanje činjenica. Ja verujem i pretpostavljam da će rad ove komisije zapravo imati u sebi ideju i biti joj nužno uspostavljanje neke vrste dokumentacionog centra ove komisije sa možda filijalama u različitim državama. I to će biti ta, dakle sakupljene te činjenice će u tim, uslovno rečeno dokumentacionim centrima će moći da budu te koja će predočiti dakle svedočenje žrtava, šta im se dogodilo, kada im se dogodilo i kako im se dogodilo. Dakle imaćemo jedan zbirni registar onog što se dogodilo i na osnovu kojeg će biti na kraju posla moguće napraviti zapravo jednu hronologiju užasa 90-tih u regionu. Ako to budemo imali i to ja doživljam kao onu vrstu crne kutije o kojoj sam vam govorila i naravno da će ti dokumentacioni centri biti otvoreni za istoričare. To može biti onda mogućnost da zahvaljujući toj količini dragocenih činjenica koje se ne mogu pobiti, da to bude osnov na kome će istoričari moći da pokrenu onu priču zbilja šta su uzroci i kako se sve dogodilo. I možda jednog dana, i nadajmo se, kao što ste i vi pomenuli temu pisanja jedinstvenog udžbenika u ovom regionu. Ja vam samo skrećem... svi mi znamo da je to proces decenije unapred. Setite se samo da je čini mi se negde početkom godine da je čak i ovde kod nas promovisan jedinstveni udžbenik istorije kojeg su napravile Nemačka i Francuska iz kojeg deca uče, dakle jedinstven, zajednički udžbenik istorije za srednjoškolce u te dve zemlje. I njima je trebalo 50 godina da bi došli do tog udžbenika. **Dakle ako govorimo o toj drugoj fazi uslovno rečeno, kako sam je ja nazvala, mislim da bi bio prevelik zalogaj i da bi bio po mom sudu i prevelik rizik sa se odmah upuštamo i u osvetljavanje čitavog istorijskog konteksta.** I sada ako dozvolite još samo par mojih konkretnih dilema o kojima mislim da bi možda bilo zanimljivo da razmišljamo i nadalje i nakon ovog razgovora, a tiču se konkretnih pitanja. S jedne strane jasno je šta je zadatak ove sada već zaista široke koalicije koja će na osnovu tih silnih javnih rasprava koje će praktično trajati preko četiri godine, doći do uobličnog konkretnog modela sa preciziranim ciljevima, sa razrađenim konkretnim kriterijumima kako treba da izgleda komisija, ko treba da su

članovi, ko treba da ih kandiduje. Ono gde ja razmišljam, i to je uslovno rečeno kraj ove godine, kada treba to da se zaista precizira i definiše. Ono o čemu ja razmišljam to je šta je sa tom koalicijom i njenim članovima nakon toga, kad uradi taj posao. Dakle da li čitav proces treba da izgleda ovako, da se ova civilna inicijativa do kraja precizno uobličí, pripremi i preda na vratima vladajućoj eliti, na vratima parlamenata u zemljama regiona, da dobiju nešto što je potpuno razrađeno i gotovo i treba samo da donesu odluke i da izaberu ljude. Ili ta koalicija treba da i mora da ima neku vrstu i stalnog nadzora nad najpre izborom te komisije, a drugo, nad njenim radom. Još jedna dilema se meni postavlja. Da li će onih milion ljudi koji će potpisati ovu inicijativu i potpisi koji će biti priloženi kada se inicijativa bude predata u parlamentima, da li oni isto možda treba da imaju mogućnost da iznesu neko svoje mišljenje, na primer na neki način da im bude omogućeno i da se izjasne o tome, a koga bi to onda možda rado videli i imali poverenje kada već snažno podržavaju svojim potpisom, imenom i prezimenom jednu ovakvu inicijativu, da li i njima treba dati mogućnost da i oni mogu da kažu, a u koga bi oni to imali poverenja da sedi u toj komisiji da bi mogli da se nadaju tome da će ona raditi na način kako oni očekuju. Meni je potpuno razumljivo i racionalno da ovo jeste, neko je rekao, mora biti i državni projekat, ja se bojim da bez obzira što ga nosi civilna inicijativa jer ako ona ostane samo civilna ona neće imati dovoljnu težinu, neće je se uzimati dovoljno ozbiljno, prosto biće marginalizovana, čitav taj trud. Dakle to je meni jasno da zaista to treba da bude međudržavna komisija, da vlast treba, bez obzira što će dobiti razrađen model od civilne sfere, da parlamenti treba da donesu tu odluku o formiranju komisije i da naravno donesu odluke o tome koji će ljudi sedeti. Jasno mi je i da je strašno važno da Koalicija što pre pokuša da razradi kriterijume ko su ti ljudi koji mogu sedeti tamo. I potpuno se slažem da je to možda najosetljiviji deo stvari, da dakle parlamenti, vlast, politička elita, po prirodi stvari mora doneti odluku ko će sedeti, a da istovremeno je nužno po mom sudu izvući iz ruku što je moguće više instrument da bi oni mogli da odlučuju suštinski koji to i kakvi ljudi treba da sede u toj komisiji, prosto da bi postigli da ti ljudi budu zapravo odgovorni više prema Koaliciji, prema milion ljudi koji će potpisati čitavu inicijativu, a ne prema partijama ili vlasti. Dakle smatram da je i to još jedan momenat o kojem bi vredelo razmisliti, šta je ingerencija Koalicije, neka vrsta na koji način stvoriti mehanizme daljeg nadzora nad radom same komisije i na koji način možda pružiti šansu ljudima koji će podržati inicijativu da i sami učestvuju na primer u kandidovanju.

Sandra Orlović: Hvala Žužana. Upravo u Južnoafričkoj Republici, to je najpoznatiji primer komisije za istinu, tamo su svi ljudi, svi građani imali pravo da predlože kandidata za komisiju, pa je to prolazilo nekoliko krugova, dolazilo do izbornog panela, dakle različiti su modeli izbora komisije. Ja bih sada kad sam spomenula Južnoafričku Republiku da kažem da su komisije osnivane u skoro 40 država širom sveta, da su to bile državne komisije i nemojte uopšte da gajite iluzije da je u tim državama, mada je situacija bila idealna, da su obavljene političke reforme, da je uspostavljena vladavina prava. Ne, u svim tim državama društva zapravo nisu uspela da se izbore sa nasleđem prošlosti. U Čileu recimo, Pinoče koji je bio nosilac zločinačke politike je u vreme kada je osnovana komisija ostao načelnik generalštaba. Proglašena je amnestija i u takvom nekom društvenom kontekstu komisija je bila vrlo vrlo efikasna i danas se kaže da je možda ta komisija imala, ona se navodi kao jedna od najuspešnijih komisija, dakle komisija koja je delovala u jednom takvom kontekstu. Eto možda samo za kraj htela sam da kažem da iako imamo taj osećaj da nema ni jedne zemlje, ni jednog društva koje se sreće sa takvim problemima kao mi, da je nemoguće u našem kontekstu, eto kažem vam ni u jednoj drugoj državi, evo vidite u Maroku sin čoveka koji je direktno odgovoran za ono što se dešavalo po marokanskim zatvorima je i demokratije već zbog toga što je njegov presto odnosno njegov kredibilitet bio dosta uzdrman, pa je on kroz tu komisiju osnovao na neki način da učvrsti legitimitet monarhije. Mi smo evo došli do kraja onako kako je bilo predviđeno dnevnim redom, ja vam se u ime Fonda za humanitarno pravo i Koalicije

za REKOM najiskrenije zahvaljujem, zahvaljujem se i na predlozima i na preporukama, a nadam se da ćete i dalje biti uz ovu inicijativu, ja sam dobila samo jednu pristupnicu ali pretpostavljam da ćete nam to posle dati. Evo prepuštam možda i završnu reč našem i formalnom domaćinu gospodinu Miškoviću. Hvala vam još jednom.

Gojko Mišković: Uprkos osećaju da bi ove teme morale biti skoro svakodnevnica svakog čoveka koji je preživeo, a i živi ovo vreme, ja zaista znam da je većina ljudi, pa čak i u vlasti imamo takve koji su sličniji Simpsonu nego njegovoj kćeri Megi, a mi onda prosto iz pozicije onih koji smo uvereni zapravo da iskorake u ljudskoj civilizaciji su uglavnom činile male grupe veoma motivisnih ljudi, prema tome mi zaista nemamo razloga da samo u brojkama tražimo izvor našeg nadahnuća i našeg bivstvovanja na ovom zemljinom šaru. Upravo vođen i sopstvenim iskustvom koje u tom pravcu svih ovih decenija ide, želim da vam se u lično ime, eto i ime neke slike jednog civilizovanijeg grada što je Sombor sigurno bio, a i mora po *default*-u da bude ako će ostati grad, zahvaljujem se na doprinosu svima.